

Τοπική και περιφερειακή διάσταση του Εικοσιένα.
Η Πάτμος και οι σχέσεις της με τη Σάμο
στα χρόνια του Αγώνα (1821-1823)

Η εξέταση της συμμετοχής των νησιωτικών κοινωνιών στην Επανάσταση συναρτάται αναπόδραστα με την ανασύνθεση μιας πολύπλοκης ιστορικής πραγματικότητας, που υπάκουε σε «χρόνους» και γεωγραφικές ιδιαιτερότητες, με έντονη τη σφραγίδα των κατά τύπους κοινωνικοοικονομικών και πολιτικοδιοικητικών συνθηκών. Στη σχετική εκδοτική παραγωγή των τελευταίων χρόνων¹ η συμβολή του αιγαιοπελαγίτικου χώρου στον Αγώνα συγκροτεί ένα ολοένα και περισσότερο διακριτό πεδίο έρευνας.² Ο ερευνη-

* Η παρούσα μελέτη εντάσσεται στο πλαίσιο του Ερευνητικού Προγράμματος του Κέντρου Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών «Μοναστήρια της Ελλάδας κατά την τουρκοκρατία (1453-1821). Κοινωνική και οικονομική οργάνωση». Από τη θέση αυτή θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου στην ακαδημαϊκό κ. Χρύσα Μαλτέζου, που μου άνοιξε κυριολεκτικά και μεταφορικά τον δρόμο για την έρευνα στο ιστορικό αρχείο της μονής Ιωάννη του Θεολόγου στην Πάτμο. Ευχαριστώ ιδιαιτέρως τον καθηγούμενο της μονής Κύριλλο τόσο για την άδεια που μου χορήγησε να διεξαγάγω επιτόπια έρευνα στο Αρχείο όσο και για τη φιλοξενία που μου παρείχε σε μια από τις ερευνητικές αποστολές μου στο νησί. Επίσης, εγκάρδιες ευχαριστίες οφείλω στον γραμματέα της βιβλιοθήκης της μονής Γιάννη Μελιανό, που με υποστήριξε και συνεχίζει να με υποστηρίζει πολλαπλώς στις ερευνητικές μου αναζητήσεις, ανταποκρινόμενος πάντα πρόθυμος στις αρχαικές μου απορίες και παρέχοντάς μου πλούσιο ψηφιοποιημένο πρωτογενές και δευτερογενές υλικό από τη βιβλιοθήκη. Τέλος, ευχαριστώ τους Χρήστο Λούκο και Χαρίτωνα Καρανάσιο για τις παρατηρήσεις τους.

1. Για μια επισκόπηση της πρόσφατης ιστοριογραφικής παραγωγής σχετικά με την Επανάσταση βλ. Olga Katsiardi-Hering, «200 Jahre nach der Griechischen Revolution. Überblick und Darstellung neuester historiographischen Veröffentlichungen», *Südost Forschungen* 81 (2022), 277-333.

2. Ενδεικτικά, παραθέτω κάποιες από τις παλαιότερες και τις νεότερες μελέτες περί την Επανάσταση στο Αιγαίο, με έμφαση στους διοικητικούς θεσμούς που συγκρότησε σε τοπικό επίπεδο η επαναστατική αρχή, καθώς και στις συγκρούσεις μεταξύ των επαναστατημένων νησιωτικών κοινωνιών: Γ. Δημακόπουλος, *Η διοικητική οργάνωση κατά*

τικός αυτός προσανατολισμός προς το ελληνικό Αρχιπέλαγος, που ως «διάσπαρτη πόλη», κατά τη διατύπωση του Σπ. Ασδραχά, «μοιράζεται ανάμεσα στην απομόνωση και στις συνεχείς συνδέσεις»,³ συνυφαίνεται γενικότερα με την απόπειρα να εξεταστούν ιστορικές πτυχές του επαναστατικού παρελθόντος, οι οποίες για μεγάλο χρονικό διάστημα είτε παρέμεναν στην αφάνεια είτε δεν διερευνήθηκαν μεθοδικά.⁴

Ωστόσο, κάθε φορά που επιχειρείται μια συστηματική εξέταση της πολιτικής κατάστασης στις επαναστατημένες νησιωτικές κοινότητες και των αντιπαραθέσεων που ανέκυπταν συχνά ανάμεσα σε κοινωνικές ομάδες των νησιών και φορείς της επαναστατικής εξουσίας, γίνεται ακόμη πιο σαφής ο σύνθετος και πολύπλευρος χαρακτήρας του επαναστατικού φαινομένου, το οποίο, σε τοπικό επίπεδο, όχι μόνον δεν εκδηλώθηκε ενιαία και ομοιογενώς, αλλά αναπτύχθηκε ποικιλοτρόπως, μέσα από τις εσωτερικές του αντιφάσεις και αντινομίες. Η περίπτωση της Πάτμου, συμπεριλαμβανομένης της μονής

την *Ελληνικήν Επανάστασιν 1821-1827. Συμβολή εις την ιστορίαν της ελληνικής διοικήσεως*, Διδακτ. διατριβή, [Πάντειος Σχολή], Αθήνα 1966· Ευάγγ. Ρόζος, *Οι νησιώτες του Αιγαίου στον Αγώνα. Θέση και κατάσταση των νησιωτών του Αιγαίου τις παραμονές του 1821. Η συμβολή και οι θυσίες τους στον Αγώνα*, Αθήνα 1971· Ι. Μουτζούρης, *Η Αρμοστεία των Νήσων του Αιγαίου πελάγους στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα 1984· Μιχ. Β. Σακελλαρίου, «Κοινωνικοπολιτικοί αγώνες στη Σάμο (1801-1813, 1821-1834) βάσει και νέων πηγών», Μιχ. Β. Σακελλαρίου, *Θέματα Νέας Ελληνικής Ιστορίας*, τ. 1, Αθήνα 2011, σ. 279-345· ο ίδιος, *Ένας συνταγματικός δημοκρατικός ηγέτης κατά την Επανάσταση του '21. Ο Γ. Λογοθέτης Λυκούργος της Σάμου (1772-1850)*, Ηράκλειο 2014· Δ. Δημητρόπουλος, *Τρεις Φιλικοί έπαρχοι στην Άνδρο. Από το επαναστατικό σχέδιο στην κρατική διοίκηση (1822-1825)*, μτφρ. τεκμηρίων Άννα Αθανασούλη – Βάλλια Ράπτη, Αθήνα 2020· Σ. Δημητριάδης, «Ένα νησί σε δύο επικράτειες: η Κάλυμνος ανάμεσα στην ελληνική Επανάσταση και την οθωμανική εξουσία (1824-1825)», *Μνήμων* 39 (2022), 31-58· Χρ. Λούκος, «Η Σαντορίνη κατά την Επανάσταση του 1821», *Η Επανάσταση του 1821: νέες προσεγγίσεις*, επιμ. Δ. Δημητρόπουλος – Χρ. Λούκος – Βαγγ. Σαράφης, Αθήνα 2024 (υπό έκδοση).

3. Σπ. Ι. Ασδραχάς, «Το ελληνικό Αρχιπέλαγος, μια διάσπαρτη πόλη», Β. Σφυροέρας – Άννα Αβραμέα – Σπ. Ασδραχάς (εκδ.), *Χάρτες και χαρτογράφοι του Αιγαίου Πελάγους*, Αθήνα 1985, σ. 236.

4. Η πλέον αγνοημένη, έως πρόσφατα, ερευνητική περιοχή ως προς τις σχέσεις εξουσίας, τη θεσμική συγκρότηση και την κοινή διαχείριση της Επανάστασης ήταν τα δημόσια οικονομικά. Για τα δημόσια οικονομικά και τον φορολογικό μηχανισμό που θεσμοθετήθηκε και λειτούργησε κατά τη διάρκεια του Αγώνα βλ. Σίμος Μποζίκης, *Ελληνική Επανάσταση & Δημόσια Οικονομία. Η συγκρότηση του ελληνικού εθνικού κράτους 1821-1832*, Αθήνα 2020· Β. Σαράφης, *Θεσμική συγκρότηση και έλεγχος οικονομικών πόρων κατά την Επανάσταση. Οι καταγραφές της λογιστικής επιτροπής (1822-1827)*, Διδακτ. διατριβή, [Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, ΕΚΠΑ], Αθήνα 2023.

Ιωάννη του Θεολόγου, θα μπορούσε κάλλιστα να συγκαταλεχθεί στον κατάλογο των παραδειγμάτων που ενισχύουν ή επιβεβαιώνουν την παραπάνω παραδοχή.

Τα αρχεία του «Κοινού» και της μονής της Πάτμου που απόκεινται στη βιβλιοθήκη του Ιωάννη του Θεολόγου⁵ παρέχουν τη δυνατότητα στον ερευνητή να προσεγγίσει πολυπρισματικά τη στάση της Πάτμου και της μοναστηριακής της αδελφότητας απέναντι στα επαναστατικά τεκταινόμενα, αποκαλύπτοντας την τοπική αλλά και περιφερειακή διάστασή τους. Στο επίκεντρο του δικού μου ενδιαφέροντος βρίσκονται πρωτίστως οι σχέσεις της Πάτμου με τα διοικητικά όργανα της επαναστατικής κυβέρνησης, που συγκροτήθηκαν μέσα από τον επαναπροσδιορισμό παραδοσιακών κοινωνικοπολιτικών αρμοδιοτήτων στη βάση ενός νέου θεσμικού πεδίου που διαμορφώθηκε στα χρόνια του Αγώνα, καθώς και οι διενέξεις που εκδηλώθηκαν την περίοδο εκείνη μεταξύ της Πάτμου και άλλων νησιών του ανατολικού Αιγαίου, κυρίως δε της Σάμου. Σημειωτέον ότι η προσοχή μου εστιάζεται κατά βάση στην πλευρά των τοπικών παραδοσιακών δυνάμεων που αντιδρούν στις πρωτοβουλίες των αντιπροσώπων της επαναστατικής εξουσίας, οι οποίοι κλήθηκαν να αναμετρηθούν με τις δυσκολίες όσον αφορά στην εφαρμογή της πολιτικής της Κεντρικής Διοίκησης.⁶

Είναι περιττό να υπογραμμιστεί ότι από το αρχείο της μονής μπορεί κανείς να αντλήσει πολύτιμες πληροφορίες τόσο για την ιστορία του θρησκευτικού αυτού καθιδρύματος όσο και για τις κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές διεργασίες στον χώρο όπου δημιουργήθηκε, ή και περιοχών όπου κατείχε μετόχια, ασκώντας τις ποικίλης φύσεως οικονομικές δραστηριότητες (αγροτικές, εμπορικές κ.ά.) και μεριμνώντας συγχρόνως για τη διατήρησή τους ως βασικής πηγής προσόδων για την επιβίωση και την ανάπτυξή του.⁷

5. Στο πλούσιο αρχείο της μονής Πάτμου διασώζονται περί τα 13.000 ελληνικά έγγραφα της μεταβυζαντινής περιόδου και των νεότερων χρόνων· Β. Παναγιωτόπουλος, «Αρχείο μονής Ιωάννου Θεολόγου Πάτμου (ταξινόμηση και φωτογράφιση)», *Ο Εραμιστής* 3 (1965), 145-156· Έρα Βρανούση, *Βυζαντινά έγγραφα της Μονής Πάτμου*. Α': *Αυτοκρατορικά*, Αθήνα 1980, σ. 119-121.

6. Στη μελέτη του Δημητρώπουλου για την Άνδρο και τους επάρχους του νησιού αναδεικνύονται, μεταξύ άλλων, οι έντονες πολιτικές διεργασίες και οι κοινωνικές αντιπαραθέσεις, η σχέση των προκρίτων με την κεντρική επαναστατική εξουσία και οι διαδικασίες ενσωμάτωσης του νησιού στην ελληνική «επικράτεια»· Δημητρώπουλος, *Τρεις Φιλικοί έπαρχοι στην Άνδρο*.

7. Για τη γενικότερη σημασία των αρχείων των μονών στη μελέτη της κοινωνικής και οικονομικής τους ιστορίας βλ. Ν. Τόμπρος, «Μοναστηριακά αρχειακά σύνολα: Πη-

Η μακρόχρονη, λόγου χάριν, παρουσία μετοχίων του στη Σάμο⁸ συνοδεύεται από την αδιάλειπτη προσπάθειά του για την υπεράσπιση των περιφερειακών οικονομικών του συμφερόντων, ιδίως σε κρίσιμες και ταραχώδεις περιόδους, όπως στα χρόνια του '21, όταν το νησί γνώρισε έντονους εσωτερικούς κλυδωνισμούς και συγκρούσεις ανάμεσα σε πολιτικές φατρίες.⁹

Υπ' αυτήν, λοιπόν, την έννοια, το πρωτογενές υλικό του μοναστηριού, αν τεθεί υπό τον φακό μιας διεξοδικής ιστορικής ανάλυσης, θα μπορούσε κάλλιστα να αναδειχθεί σε μάρτυρα πολύπλευρων εμπειριών όσων βίωσαν την επαναστατική περίοδο, λειτουργώντας συμπληρωματικά σε άλλα αρχειακά σύνολα, όπως είναι τα Γενικά Αρχεία του Κράτους.¹⁰ Στην παρούσα εργασία, δεδομένου ότι ο αριθμός των ανέκδοτων –ως επί το πλείστον– τεκμηρίων του αρχείου του «Κοινού» και της μονής της Πάτμου που αφορούν την εποχή εκείνη είναι αρκετά μεγάλος, δεν αποσκοπούμε προφανώς σε μια εξαντλητική διερεύνηση των προαναφερθέντων ζητημάτων, τα οποία, αν και έχουν αποτελέσει έως έναν βαθμό αντικείμενο πραγμάτευσης, δεν έχουν μελετηθεί εκτενώς και διεξοδικά μέσα από την πολλαπλή ανάγνωση ενός εύρους εκδεδομένων και μη πηγών.

Είναι γνωστό ότι η είσοδος της Πάτμου στην Επανάσταση, που συντελέστηκε πολύ νωρίς, τον Απρίλιο του 1821,¹¹ δεν σηματοδότησε από κάποια ενδοκοινοτική διένεξη εξαιτίας της στάσης που θα τηρούσαν οι κάτοικοί της απέναντι στην ελληνο-οθωμανική σύγκρουση.¹² Η Πάτμος, με λίγα λόγια,

γές τεκμηριωτικών αναζητήσεων μοναστηριακής περιουσίας», *Θεολογία* 90 /4 (2019), 75-92.

8. Βλ. παρακάτω σ. 223-224.

9. Βλ. παρακάτω σ. 223-235.

10. Δ. Δημητρόπουλος, «Τα αρχεία και οι σπουδές για την επανάσταση του 1821: μια ιδιότυπη σχέση», *Τα Ιστορικά* 69 (2019), 3-14.

11. Η Πάτμος ύψωσε τη σημαία της Επανάστασης στις 12 Απριλίου 1821. Λίγες μέρες νωρίτερα είχαν εξεγερθεί τα νησιά του Πόρου, της Σαλαμίνας, της Αίγινας και των Ψαρών· Μ. Η. Μαλανδράκης, *Συμπληρωματικά Σελίδες της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης*, Αθήνα 1929, σ. 1· Ρόζος, *Οι νησιώτες του Αιγαίου στον Αγώνα*, σ. 100· Στέφ. Π. Παπαγεωργίου, «Πρώτο έτος της ελευθερίας. Από τις Παρίστριες Ηγεμονίες στην Επίδαυρο», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 3: *Η Ελληνική Επανάσταση, 1821-1832. Ο Αγώνας της Ανεξαρτησίας και η ίδρυση του ελληνικού κράτους*, επιμ. Β. Παναγιωτόπουλος, Αθήνα 2003, σ. 61.

12. Ως παραδειγματικές περιπτώσεις θα μπορούσαν να μνημονευθούν της Σάμου και της Καλύμνου, όπου η κήρυξη της Επανάστασης τροφοδότησε διαμάχες στο εσωτερικό των τοπικών κοινωνιών τους, γεγονός που οδήγησε στη δημιουργία αντιμαχόμενων ομάδων, τασσόμενων, αντίστοιχα, υπέρ ή κατά της συμμετοχής τους σε αυτήν· βλ. εν-

ανήκε σε εκείνα τα νησιά που δεν αμφιταλαντεύθηκαν και επέλεξαν αμέσως να ευθυγραμμιστούν με τις δυνάμεις της Επανάστασης, αναγνωρίζοντας τους εξουσιαστικούς θεσμούς που αυτή συγκρότησε.¹³ Παρά τη γεωγραφική του εγγύτητα στα οθωμανικά εδάφη του νοτιοανατολικού Αιγαίου (εικ. 1), το νησί του Ιωάννη του Θεολόγου, που στις παραμονές του '21 έσφυζε από ζωή,¹⁴ απολαμβάνοντας τα οφέλη που αποκόμιζε από το εμπόριο και τη ναυτιλία,¹⁵ δεν έπαψε να συνιστά καθ' όλη την επαναστατική περίοδο εστία αντίστασης, ακόμη και όταν τα περισσότερα από τα Δωδεκάνησα υπήχθησαν εκ νέου στην οθωμανική νομιμότητα στα 1824.¹⁶ Συνεπώς, η γειτνίαση της Πάτμου με τα ασιατικά παράλια αλλά και η σχετικά προνομιακή της

δεικτικά Σ. Ν. Τρικοίλης, *Νεότερη ιστορία της Καλύμνου. Κοινωνική διαστρωμάτωση*, Αθήνα 2007, σ. 324-340· 1821, *Σάμος και Επανάσταση. Ιστορικές προσεγγίσεις. Πρακτικά Συνεδρίου, Σάμος, 28-29 Μαΐου 2010*, Αθήνα 2011· Σακελλάριου, «Κοινωνικοπολιτικοί αγώνες στη Σάμο»· ο ίδιος, *Ένας συνταγματικός δημοκρατικός ηγέτης*: Δημητριάδης, «Ένα νησί σε δύο επικράτειες», 31-58.

13. Με την έναρξη της Επανάστασης τα περισσότερα νησιά του ΝΑ Αιγαίου προσχώρησαν στο στρατόπεδο των «στασιαστών». Εξαιρεση αποτέλεσαν η Ρόδος και η Κως, όπου αμέσως μετά το ξέσπασμα του Αγώνα ακολούθησαν διώξεις των χριστιανών κατοίκων τους· Π. Σαβοριανάκης, *Κοινωνικές ισορροπίες, πολιτικοί συσχετισμοί και θεσμικές μεταβολές στις ελληνικές νησιωτικές κοινότητες πριν και μετά τις οθωμανικές μεταρρυθμίσεις. Η περίπτωση της Ρόδου και της Κω το 18ο και 19ο αιώνα*, Διδακτ. διατριβή, [Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, ΕΚΠΑ], Αθήνα 1999, σ. 108-109 [και ως έκδοση: *Νησιωτικές κοινότητες στο Αιγαίο πριν και μετά τις οθωμανικές μεταρρυθμίσεις. Η περίπτωση των Ελλήνων της Ρόδου και της Κω (18ος-19ος αιώνας)*, Αθήνα 2000· οι παραπομπές στη Διατριβή].

14. Πριν από το 1821 ο πληθυσμός του νησιού ανερχόταν στους 5.000 κατοίκους, ενώ το 1828 υπολογιζόταν γύρω στους 3.000, σημειώνοντας σημαντική υποχώρηση· Δ. Δημητρόπουλος, *Μαρτυρίες για τον πληθυσμό των νησιών του Αιγαίου, 15ος-αρχές 19ου αιώνα*, Αθήνα 2004, σ. 317.

15. Για την Πάτμο η ναυτιλία και το εμπόριο αποτέλεσαν σημαντικούς τομείς επαγγελματικής δράσης και συνδέθηκαν με την άσκηση της τοπικής εξουσίας και την κοινωνική διαφοροποίηση· Ευδοκία Ολυμπίτου, «Η συγκρότηση ενός νησιωτικού οικισμού: Η Χώρα της Πάτμου κατά την περίοδο της οθωμανικής κατάκτησης», *Ιστορική Έρευνα των οικισμών της Ελλάδας – Μελετήματα και Πρώτα Αποτελέσματα Ερευνών*, [Τετράδια Εργασίας ΚΝΕ/ΕΙΕ, 18], Αθήνα 2003 σ. 156.

16. Δύο χρόνια νωρίτερα, τον Απρίλιο του 1822, εν όψει μάλιστα της απειλητικής παρουσίας του αιγυπτιακού στόλου στο νότιο Αιγαίο, νησιά όπως η Κάλυμνος, η Νίσυρος, η Τήλος, η Κάρπαθος κ.ά., επανήλθαν, για πρώτη φορά μετά την εκδήλωση της Επανάστασης, στην οθωμανική νομιμότητα· βλ. Ρόζος, *Οι νησιώτες του Αιγαίου*, σ. 225· Σαβοριανάκης, *Κοινωνικές ισορροπίες*, σ. 109. Όμως, ζυμώσεις αποστασίας σημειώθηκαν την ίδια περίοδο και στην Πάτμο· Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού. Η μεγάλη Ελληνική Επανάσταση (1821-1829)*, τ. 6, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 731.

θέση, στο πλαίσιο της προεπαναστατικής οθωμανικής κυριαρχίας,¹⁷ δεν φαίνεται να αποτέλεσαν ανασταλτικό παράγοντα στην εκδήλωση της επαναστατικής κίνησης ή και στη συνέχισή της.

Η αντίχρευση των κοινωνικών ζυμώσεων και ιδεολογικών αναζητήσεων στην Πάτμο των προεπαναστατικών χρόνων, αν και δεν συνιστά ζητούμενο του παρόντος άρθρου, θα μας βοηθήσει να οδηγηθούμε σε γόνιμες σκέψεις γύρω από την ετοιμότητα του πληθυσμού για «ξεσηκωμό». Για παράδειγμα, δεν θα ήταν παρακινδυνευμένο να εικάσουμε ότι στην επιτάχυνση της επαναστατικής προοπτικής των κατοίκων του νησιού συνέβαλαν ενδεχομένως τόσο η ένταξη επώνυμων Πατμίων στη Φιλική Εταιρεία¹⁸ όσο και ο ρόλος τους στην εξάπλωση συνωμοτικών ενεργειών στην ιδιαίτερη πατρίδα τους, η οποία, αν και δεν θεωρούνταν ο κατεξοχήν εμπορικός σταθμός της ανατολικής Μεσογείου¹⁹ και δεν συγκαταλεγόταν στους γεωγραφικούς πυρήνες της ριζοσπαστικής πολιτικής σκέψης και των ιδεών του Διαφωτισμού,²⁰ υπηρέτησε συλλογικούς σκοπούς, όπως αυτόν της προπαρασκευής

17. M. Ursinus, «Patmos in the Eighteenth Century: Fiscal Threats and Exemption Promises», Olga Todorova – Stefka Parveva (εκδ.), *Из живота на европείските провинции на Османската империя през XV-XIX век. Сборник изследвания в памет на проф. д.и.н. Елена Грозданова*, Σόφια 2016, σ. 337-351.

18. Πέραν του πρωτεργάτη της Φιλικής Εταιρείας Εμμανουήλ Ξάνθου, του Δημητρίου Θέμελη, του Μιχαήλ Παγκάλου, των αδελφών Εμμανουήλ και Θεοδώρου Ξένου, καθώς και του πατριάρχη Αλεξανδρείας Θεοφίλου, ένας κύκλος λιγότερο περιώνυμων Πατμίων περιλαμβάνεται στο κάρδο των Φιλικών που διακρίνονταν επίσης από μία πολυδιάστατη κινητικότητα, εντός και εκτός των οθωμανικών συνόρων· βλ. Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. 1, Αθήνα 1859, σ. 387-416.

19. Ωστόσο, μετά τα μέσα του 18ου αιώνα η Πάτμος ήταν το νησί του ανατολικού Αιγαίου με τη μεγαλύτερη παράδοση στις διασυνδέσεις με την Αδριατική αλλά και τη Δυτική Μεσόγειο: Sp. Asdrachas, *Patmos entre l'Adriatique et la Méditerranée orientale pendant la seconde moitié du XVIIIe siècle, d'après les registres de Pothitos Xénos*, Διδακτ. Διατριβή, [EPHE, VIe Section – Paris 7], Παρίσι 1972· Τζελίνα Χαρλαύτη, «Η “ναυτική πολιτεία” του Ιονίου και του Αιγαίου. Ναυτότοποι, ναυτικές οικογένειες και επιχειρήσεις», Τζελίνα Χαρλαύτη – Κατερίνα Παπακωνσταντίνου (εκδ.), *Ναυτιλία των Ελλήνων 1700-1821. Ο αιώνας της ακμής πριν από την Επανάσταση*, Αθήνα 2013, σ. 400.

20. Στην Πάτμο δεν εκδηλώθηκε κατά τον αιώνα των Φώτων παιδευτική και ιδεολογική αλλαγή, όπως συνέβη σε άλλες περιοχές του ανατολικού Αιγαίου (Σμύρνη, Χίο, Κυδωνίες κ.α.) με τη μετακένωση γνώσεων και ιδεών του Διαφωτισμού σε περιφερειακούς θύλακες του ευρύτερου οθωμανοκρατούμενου ελληνικού κόσμου. Μάλιστα, η Σχολή της Πάτμο δεν έπαψε κατά τον 18ο αιώνα να αποτελεί σημαντικό κέντρο της ορθόδοξης παράδοσης· Μ. Μαλανδράκης, *Η Πατμιάς Σχολή*, Αθήνα 1911· Αλ. Πολίτης, «Ματθαίος, επίσκοπος Μυρέων ο Γ΄. Οπαδοί και αντίπαλοι του Διαφωτισμού στην Πάτμο και στις Ηγεμονίες στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα», *Μνήμων* 29 (2008), 43-62·

της εθνικής απελευθέρωσης και την πραγμάτωσή της. Άλλωστε, οι μετασχηματισμοί που επέφερε στις συνειδήσεις των ανθρώπων η εμπειρία από τη συμμετοχή τους στη Φιλική Εταιρεία ήταν ένας από τους παράγοντες που συνέβαλαν στον επαναπροσδιορισμό της τοπικής τους ταυτότητας σε συνάρτηση με το έθνος και την υπόθεση της ελευθερίας τους.²¹

Κοντολογίς, η δράση Φιλικών από την Πάτμο δεν περιορίστηκε μόνον στη διάδοση των αρχών της μυστικής αυτής οργάνωσης ή στη συγκρότηση και τη γεωγραφική διεύρυνση των δικτύων της, αλλά επεκτάθηκε πολύ γρήγορα, μετά την έκρηξη της Επανάστασης, και στο πεδίο των πολεμικών επιχειρήσεων, της χρηματοδότησης και εν γένει υποστήριξης του Αγώνα, καθώς και της διοικητικής του οργάνωσης.²² Ως προς το πεδίο της θεσμικής (διοικητικής) συγκρότησης, η απόφαση του Γενικού Επιτρόπου Δημητρίου Ύψηλάντη να αναθέσει τον Ιούνιο του 1821 στον πάτμιο «Ισπράβνικο» Δ. Θέμελη²³ την οργάνωση εφοριών σε ορισμένα νησιά του Αιγαίου,²⁴ μεταξύ αυτών και της Πάτμου,²⁵ απέβλεπε αφενός στην αντιμετώπιση της έλλειψης περιφερειακής

Π. Μ. Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*, Αθήνα 2009, σ. 77-78.

21. Δ. Τζάκης, «Η στρατιωτική και πολιτική ενοποίηση των επαναστατημένων Ελλήνων και το ζήτημα του εθνικού στόλου», Κατερίνα Γαλάνη – Τζελίνα Χαρλαύτη (εκδ.), *Ο εμπορικός και πολεμικός στόλος κατά την Ελληνική Επανάσταση (1821-1831)*, Ηράκλειο 2023, σ. 318 (υπό έκδοση).

22. Η περίπτωση του Εμμ. Ξένου απηχεί την πολύπλευρη δράση ενός εμπόρου της Διασποράς, πριν και κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, ο οποίος, μαζί με τον αδελφό του Θεόδωρο, συμμετείχε ενεργά στον Αγώνα, εφοδιάζοντας τους επαναστάτες με πολεμικό υλικό και τρόφιμα αλλά και διευκολύνοντάς τους με πιστώσεις. Είναι γνωστή επίσης η αναρχική του στα πολιτικά αξιώματα ως πληρεξουσίου της Πάτμου στις Εθνοσυνελεύσεις: *Αρχείον της Κοινότητος Ύδρας 1778-1832*, επιμ. Α. Λιγνός, τ. 9, Πειραιάς 1927, σ. 169· Α. Διακάκης, *Το Μεσολόγγι στην Επανάσταση του 1821. Πόλεμος, οικονομία, πολιτική, καθημερινή ζωή*, Αθήνα 2019, σ. 270-298, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

23. Ο τίτλος του Δ. Θέμελη ήταν «Ισπράβνικος ελέω Θεού Επίτροπος Άσπρης Θαλάσσης». Για τον Δ. Θέμελη βλ. Εμμ. Γ. Πρωτοφάλης, «Αρχείον Δημητρίου Ι. Θέμελη», *Δωδεκανησιακόν Αρχείον* 1 (1955), 120-138· Ν. Α. Φορόπουλος, «Δημήτριος Ι. Θέμελης. Ο Πάτμιος αγωνιστής φιλικός», *Δωδεκανησιακά Χρονικά* 6 (1979), 3-75.

24. Ο Δ. Θέμελης ανέλαβε την οργάνωση σε εφορείες των νήσων Αίγινας, Σαλαμίνας, Πόρου, Κέας, Κύθνου, Σερίφου, Σίφνου, Μυκόνου, Τήνου, Άνδρου, Λέρου, Σάμου, Καλύμνου, Αστυπάλαιας, Κάσου, Σύμης, Νισύρου και Πάτμου, ενώ ο καπετάνιος Ευαγγ. Μαντζαράκης των Νάξου, Πάρου, Σαντορίνης, Σκοπέλου και Σκιάθου· Δημακόπουλος, *Η διοικητική οργάνωσις κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν*, σ. 61.

25. Στις 16 Ιουλίου 1821 συνήλθε το «Κοινόν» της Πάτμου και εξέλεξε εφόρους και προεστούς της πολιτικής διοίκησης του νησιού τούς: Μανούσο Φωτόλη, Γεώργιο Φού-

διοικητικής εξουσίας την περίοδο εκείνη, αφετέρου στην άμεση δημιουργία νέων θεσμών που θα υπερασπίζονταν τα συμφέροντα μιας καινούργιας συλλογικότητας, αυτής του ελληνικού έθνους. Παράλληλα, η υπαγωγή της Πάτμου, καθώς και άλλων βέβαια εξεγερθέντων νησιών στην «Προσωρινή Διοίκησιν της Ελλάδος», το 1822, και λίγο αργότερα, το 1823, η αναβάθμισή της από αντεπαρχία σε έδρα επάρχου²⁶ επικαθόρισαν τη θέση της στον διοικητικό χάρτη της ελληνικής «επικράτειας».

Όπως είναι ευνόητο, οι διαρθρωτικές αυτές αλλαγές εξέβαλαν γενικά στη διαμόρφωση και θεμελίωση νέου τύπου σχέσεων ανάμεσα στην κοινοτική εξουσία και την επαναστατική διοίκηση, η οποία αναγνώριζε τη συμμετοχή των νησιών του Αιγαίου ως κεφαλαιώδους σημασίας για την επιβίωση του επαναστατικού κινήματος, τόσο σε πολεμικό όσο και σε οικονομικό επίπεδο· και αυτό όχι τυχαία αν αναλογιστούμε ότι από τους 40 ναυτότοπους του Ιονίου και του Αιγαίου πελάγους, οι οποίοι κατά τον 18ο αιώνα είχαν αναδειχθεί σε ανθηρές κοινότητες χάρη στο εμπόριο και τη ναυτιλία στη μεσογειακή λεκάνη και τη Μαύρη Θάλασσα, οι 25 (ανάμεσά τους και η Πάτμος) είχαν προχωρήσει στην κήρυξη του Αγώνα.²⁷

Η εξ αρχής προσήλωση των Πατμιών στο εγχείρημα αυτό, με την εντυπωσιακή προσαρμοστικότητά τους στις νέες συνθήκες που παρήγαγε το πρόταγμα της εθνικής χειραφέτησης, συναρτήθηκε με την άμεση κινητοποίηση ανθρωπίνων δυνάμεων και υλικών πόρων, με σκοπό την τροφοδότηση των κινήσεων του στόλου τους στην ανοικτή θάλασσα. Αξιοποιώντας τη μακραιώνη ναυτική και εμπορική της παράδοση –είναι, άλλωστε, γνωστή ήδη από τα βυζαντινά²⁸ και μεταβυζαντινά χρόνια²⁹ η εμπορική δραστηριότητα των

νη, Νικόλαο Ξένο, Δημήτριο Θωμάϊδη, Μιχαήλ Γαλάνη και Νικόλαο Λεονάρδο· Π. Γ. Κρητικός, «Συμβολή εις την Μελέτην της Ιστορίας της Ελληνικής Επαναστάσεως, Νέαι Πατμιακαί περί αυτήν σελίδες», *Παρνασσός* 1/ 4 (1959), 522-527.

26. Αρχικά, η Πάτμος συνιστούσε αντεπαρχία και ο αντέπαρχος Πάτμου-Ικαρίας-Λέρου-Καλύμνου υπέκειτο στον έπαρχο της Σάμου, σύμφωνα με τον «Οργανισμόν των ελληνικών επαρχιών» (υπ' αριθμ. 12/30.4.1822)· Δημακόπουλος, *Η διοικητική οργάνωσις κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν*, σ. 122, σ. 155.

27. Κατερίνα Γαλάνη – Τζελίνα Χαρλαύτη, «Ο Αγώνας κρίθηκε στη θάλασσα; Συνοπτική θεώρηση και μεθοδολογική προσέγγιση», Γαλάνη – Χαρλαύτη (εκδ.), *Ο εμπορικός και πολεμικός στόλος*, σ. 18.

28. Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, «Τα πλοία των μονών του Αιγαίου (10ος-13ος αι.)», *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου: Ι. Μονή Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου. 900 χρόνια ιστορικής μαρτυρίας (1088-1988), Πάτμος, 22-24 Σεπτεμβρίου 1988*, Αθήνα 1989, σ. 36-39 σ. 42-45.

29. Εξαιρετικά αποκαλυπτικά είναι τα στοιχεία για τη δραστηριότητα και τη χωρη-

πλοίων της και δη της μονής της– η Πάτμος έλαβε μέρος στην αντιμετώπιση των οθωμανικών καταδρομών και την ανάπτυξη των ελληνικών ναυτικών δυνάμεων σε γεωγραφικές περιοχές όπου εκδηλώνονταν αντιεπαναστατικές επιχειρήσεις.³⁰ Εκθέσεις ευρωπαϊών αξιωματούχων, προξενικών πρακτόρων κ.ά., όπως, για παράδειγμα, ενός αυστριακού πράκτορα, με την οποία πληροφορούσε τους ανωτέρους του για συλλήψεις πλοίων που είχαν πραγματοποιηθεί στο νησί την άνοιξη του 1821,³¹ αντανακλούν την επιτελεστική λειτουργία της Πάτμου ως ορμητηρίου επιθέσεων και καταφυγίου ελληνικών πλοίων.³² Αν και ο στόλος της δεν θα μπορούσε σε καμιά περίπτωση να αντιπαραβληθεί με εκείνον της Ύδρας, των Σπετσών και των Ψαρών στις παραμονές της Επανάστασης,³³ από πολύ νωρίς η Πάτμος συνέβαλε στην ενίσχυση του πολεμικού ναυτικού, παρέχοντας αξιόμαχα πλοία, κατάλληλα για βοηθητικές πρωτίστως υπηρεσίες.³⁴ Λίγες μέρες μετά την κήρυξή της το «Κοινό» της Πάτμου άρχισε να εκδίδει «διαβατήρια»³⁵ για καθένα από τα πέντε πλοία που απέστειλε για τον Αγώνα τους πρώτους μήνες.

τικότητα των πλοίων της Πάτμου κατά τη διάρκεια της μεταβυζαντινής περιόδου που παρέχει η μελέτη Χρύσα Μαλιτζού «Τα πλοία της Μονής Πάτμου (16ος-17ος αιώνας)», *Ι. Μονή Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου. 900 χρόνια ιστορικής μαρτυρίας*, σ. 115-125.

30. Κρητικός, «Συμβολή εις την Μελέτην της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασεως», 531-532.

31. Όλγα Κατσιαρδή-Hering – Δ. Μ. Κοντογεώργης, *Η αυστριακή αρμάδα κατά την Ελληνική Επανάσταση. Διπλωματία και πόλεμος*, Αθήνα 2023, σ. 257.

32. Αρχείον της Κοινότητος Ύδρας 1778-1832, τ. 7, σ. 145· Ρόζος, *Οι νησιώτες του Αιγαίου στον Αγώνα*, σ. 225.

33. Στις παραμονές της Επανάστασης, ο εμπορικός στόλος της Πάτμου αποτελούνταν κατ' ελάχιστον από 12 πλοία, ενώ ο αριθμός των φορτηγών ποντοπόρων ιστιοφόρων της Ύδρας, των Σπετσών και των Ψαρών ανερχόταν σε 112, 56 και 78 αντίστοιχα· Τζελίνα Χαρλαύτη, «Από τον πολεμικό στόλο ιδιωτικών εμπορικών πλοίων στον εθνικό στόλο», Γαλάνη – Χαρλαύτη (εκδ.), *Ο εμπορικός και πολεμικός στόλος*, σ. 76.

34. Ρόζος, *Οι νησιώτες του Αιγαίου στον Αγώνα*, σ. 86-87.

35. Πρόκειται για έγγραφα που χορηγούσε το «Κοινό» της Πάτμου κατά τους πρώτους μήνες της Επανάστασης, δηλαδή πριν από την περίοδο κατά την οποία η Κεντρική Διοίκηση άρχισε να εκδίδει διαβατήρια και άδειες για τα ελληνικά εμπορικά και πολεμικά (καταδρομικά) πλοία. Στα «διαβατήρια» της κοινότητας της Πάτμου, συνταγμένα στην ελληνική και ιταλική γλώσσα, καταγράφονται, ανάμεσα στα άλλα, τα στοιχεία του πολεμικού πλοίου (όνομα και τύπος πλοίου) καθώς και το όνομα του πλοιάρχου· Αρχείο Μονής Πάτμου. Κώδικας 1003: Βιβλίο Δημογεροντίας Πάτμου 1812-1827 [Αντίγραφο αλληλογραφίας Κοινότητας], σ. 81-90· Μαλανδράκης, *Συμπληρωτικά σελίδες*, σ. 2-3. Για τις άδειες διεξαγωγής πολέμου των οποίων η εκδούσα αρχή ήταν η Κεντρική Διοίκηση βλ. Κατερίνα Γαλάνη – Τζελίνα Χαρλαύτη, «Η καταδρομία, εν ισχυρόν όπλον κατά του εχθρού»: Νομιμότητα, οργάνωση και πολεμική οικονομία», Γαλάνη – Χαρλαύτη (εκδ.), *Ο εμπορικός και πολεμικός στόλος*, σ. 101-129.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Τα πλοία της Πάτμου στην υπηρεσία
της Επανάστασης (Απρίλιος-Ιούλιος 1821)

[Αρχείο Μονής Πάτμου. Κώδικας 1003. —
Μαλανδράκης, Συμπληρωματικά σελίδες, σ. 2-3].

ΟΝΟΜΑ ΠΛΟΙΟΥ	ΤΥΠΟΣ ΠΛΟΙΟΥ	ΟΝΟΜΑ ΚΑΠΕΤΑΝΙΟΥ	ΗΜΕΡΟΜ. ΕΚΔ. ΔΙΑΒΑΤΗΡΙΟΥ
«Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος»	Μαρτιγάνα	Γεώργιος Καλλιγιάς	27.4.1821
«Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος»	Μπριγαντίνι	Γεώργιος Ρεβίθης	27.4.1821
«Αικατερίνη»	Σακολέβα	Νικόλαος Μπουρνής	20.5.1821
«Αλκιβιάδης»	Μπριγαντίνι	Γεώργιος Παγκώστας	14.6.1821
«Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος»	Μπριγαντίνι	Ευάγγελος Λαδικός	3.7.1821

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η προετοιμασία και η έξοδος των πολεμικών πλοίων ήταν γενικά μια δαπανηρή και περίπλοκη υπόθεση για τα νησιά που συμμετείχαν στην Επανάσταση, καθώς προϋπέθετε αφενός την εξεύρεση μεγάλων χρηματικών κεφαλαίων, αφετέρου την ανάπτυξη δοσοληπτικών σχέσεων εντός του «Κοινοῦ» που λειτουργούσε σε κάθε νησί και αντίστοιχων σχέσεων μεταξύ αυτών των «Κοινών» και της Κεντρικής Διοίκησης.³⁶ Η ανάγκη για την αντιμετώπιση των δαπανών που απαιτούσε ο στόλος οδήγησε από πολύ νωρίς –όπως ήταν εύλογο– την επαναστατική αρχή να οργανώσει διοικητικά τον νησιωτικό χώρο, προκειμένου να τον υπαγάγει πολιτικά και οικονομικά (φορολογικά) στην «επικράτεια» της, επιβάλλοντας ταυτόχρονα την κυριαρχία της στις τοπικές του ηγεσίες· ένα εγχείρημα όχι ιδιαίτερος εύκολο, αν αναλογιστεί κανείς τη φυσική διάσπαση του Αρχιπελάγους, τον μεγάλο αριθμό των νησιών του και τη μεταξύ τους απόσταση, αλλά και παράλληλα την τοπική ιδιαιτερότητα και τη σημασία της στη διαμόρφωση ισορροπιών, συμμαχιών και αντιπαλοτήτων εντός και περιμετρικά των νησιών. Όσον αφορά μάλιστα την Πάτμο, οι δεσμοί της τόσο με φορείς της κεντρικής εξουσίας όσο και με τοπικούς παρά-

36. Σίμος Μποζίκης, «“Τα καράβια εστάθησαν γεννητικά, επροξένησαν διάφορον εις την επικράτειαν”. Ναυτικός Αγώνας, δημόσια οικονομία και εθνική κυριαρχία το Εικοσιένα», Γαλάνη – Χαρλαύτη (εκδ.), *Ο εμπορικός και πολεμικός στόλος*, σ. 281-282.

γοντες πλησιέστερων νήσων αποδείχθηκαν κατά περιόδους ευμετάβλητοι και ευεπίφοροι σε κοινοτικά/ταξικά και ατομικά συμφέροντα, όπως θα καταδειχθεί στη συνέχεια.

Από τις αρχές του απελευθερωτικού Αγώνα, η Πάτμος βρέθηκε αντιμέτωπη με την «κρίση» που προκάλεσε η απόπειρα να ενοποιηθεί πολιτικά ο κατακερματισμένος θαλάσσιος κόσμος. Ήδη το καλοκαίρι του 1821, όταν είχαν συσταθεί στα αιγαιοπελαγίτικα νησιά οι εφορείες και είχαν αναλάβει την οργάνωσή τους οι αντιπρόσωποι του Δημητρίου Ύψηλάντη Ε. Μαντζαράκης και Δ. Θέμελης, η Πάτμος ενεπλάκη σε επεισόδιο που παραπέμπει σε σύγκρουση συμφερόντων και προσπάθειες ελέγχου και αμφισβήτησης νέων ιεραρχιών και θεσμών εξουσίας. Στις αρχές Ιουνίου του 1821 ο Αντώνιος Πελοπίδας,³⁷ σε επιστολή του προς τους υδραίους προκρίτους, κατήγγειλε την κατάσχεση του πλοίου του από τους Πατμίους. Όπως έγραφε ο ίδιος:³⁸

«ήρπασαν [εν. οι Πάτμιοι] το καράβι από τας χείρας μου δυναστικώς ομοίως και το φορτίον κουκιά, λέγοντάς μοι ότι, ο πληρεξούσιος όλου του Αιγαίου άρχων ισπράβνικος κύριος Δημήτριος Θέμελη, έχων την πληρεξουσιότητα εις όλας τας νήσους ως παριστάνεται, εδιόρισεν ούτως».

Δεν θα επεκταθούμε εδώ περαιτέρω στο δρομολόγιο του μισθωμένου στην υπηρεσία του Έθνους εμπορικού αυτού πλοίου, στον σκοπό της ναύλωσής του, στον τελικό προορισμό του αλλά και σε επιμέρους προβλήματα που προέκυψαν σχετικά με το ιδιοκτησιακό του καθεστώς.³⁹ Ωστόσο, αυτό που παρουσιάζει ενδιαφέρον είναι η αποφασιστική παρέμβαση των υδραίων προκρίτων στην υπόθεση αυτή καθώς και η στάση τους απέναντι σε επιλογές και αποφάσεις του *Επιτρόπου της Άσπρης Θαλάσσης*, οι οποίες, σύμφωνα με τους ίδιους, άφηναν έκθετους τους Πατμίους κάθε φορά που αυτοί λειτουργούσαν ως πιστοί εκτελεστές των εντολών του.

37. Ο Αντώνιος Πελοπίδας, ένας από τους Αποστόλους της Φιλικής Εταιρείας, αναχώρησε τον Ιούνιο του 1821 από την Αίγυπτο, ναυλώνοντας πλοίο που περιείχε εφόδια για την ενίσχυση του Αγώνα καθώς και πολυτελή εμπορεύματα, τα οποία θα πωλούνταν και τα χρήματα από τις πωλήσεις θα χρησιμοποιούνταν για τις ανάγκες των επαναστατών. Ωστόσο, όταν αφίχθηκε στην Πάτμο, το πλοίο λεηλατήθηκε από τους Πατμίους: *Αρχείον της Κοινότητος Υδρας 1778-1832*, τ. 7, σ. 175-176.

38. Στο ίδιο, σ. 175.

39. Στο αρχείο της μονής της Πάτμου περιλαμβάνεται ένας αριθμός εγγράφων που αναφέρονται στην εν λόγω υπόθεση Αρχείο Μονής Πάτμου, φάκ. 25 (1821), υποφάκ. Γ: έγγραφα Αντωνίου Πελοπίδα και η υπόθεση του καπετάνιου Μαργαρίτη Κουτάβου· βλ. επίσης Κ. Α. Διαμάντης, «Θράκες αγωνιστάι κατά την Επανάστασιν του 1821» *Αρχείον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού*, 29 (1963), 19-20, 24-25.

Για την τοπική ηγετική τάξη της Ύδρας, η ανικανότητα και η επικινδυνότητα για τα εθνικά συμφέροντα του Δ. Θέμελη ήταν δεδομένες και αναμφισβήτητες. Συνεπώς, δεν πρέπει να προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση το ότι σε επιστολή τους προς τους Πατμίους στις 4 Ιανουαρίου 1822, οι πρόκριτοι της νήσου Ύδρας καταφέρθηκαν εναντίον του με ιδιαίτερα σκληρές εκφράσεις:⁴⁰

«Ημείς δε σας παρακαλούμεν όλους μικρούς και μεγάλους να παύσητε από πάσης λογής διχονοίας και συγχίσεις αναμέσον σας, να φέρεσθε ησύχως και φρονίμως, πειθόμενοι και υποτασσόμενοι εις τους προεστούς σας και χωρίς να προσφέρη κανείς από εσάς την παραμικράν εις το εξής υποταγήν εις τον κύριον Θέμελην, έχει ή δεν έχει παραμικράν εξουσίαν από τον εκλαμπρότατον πρίγκιπα Δημήτριον Υψηλάντην, επειδή, αν και τινά εξουσίαν έχη από τον προεπαινεθέντα πρίγκιπα, κατέστησε τον εαυτόν του ανάξιον αυτής, σκανδαλοποιός και ολέθριος γενόμενος εις το γένος των Ελλήνων».

Η Ύδρα, ένα από τρία ισχυρά ναυτικά νησιά που εξαιρέθηκαν της εφαρμογής του νόμου «περί Οργανισμού των Επαρχιών»,⁴¹ είχε κάθε λόγο να αντιστέκεται σε αποφάσεις του Δ. Θέμελη που υπονόμειαν την τοπική εξουσία της κοινοτικής ελίτ του νησιού.⁴² Αμφισβητώντας τον ρόλο του και την αποτελεσματικότητα των μέτρων που εκείνος λάμβανε στο πλαίσιο της εδραίωσης ενός υπό διαμόρφωση συγκεντρωτικού συστήματος διακυβέρνησης, με τη φιλοδοξία πιθανόν να αφήσει και το προσωπικό του στίγμα, οι ισχυροί πρόκριτοι της Ύδρας προέτρεπαν τους Πατμίους να «υποτάσσονται» μόνον στους ομολόγους τους της Πάτμου, αγνοώντας τον εκπρόσωπο της επαναστατικής αρχής. Η δυναμική δηλαδή των εξελίξεων επέβαλλε στις ηγετικές ομάδες των νησιών, ανεξαρτήτως της θέσης που κατείχαν στο εσωτερικό μιας «γεωγραφικής ιεραρχίας», να αναζητήσουν τρόπους διεύθετης των διαφορών τους και να συστήσουν ενιαίο μέτωπο απέναντι στον «κοινό αντίπαλο», την Κεντρική Διοίκηση, χωρίς ωστόσο να αρνούνται την αναγνώρισή της.

Υπό το πρίσμα αυτό, το ζήτημα της εξουσίας δεν θα μπορούσε να θε-

40. Αρχείον της Κοινότητος Ύδρας 1778-1832, τ. 8, σ. 11.

41. Προνομιακής μεταχείρισης έτυχαν τα τρία νησιά, Ύδρα, Σπέτσες και Ψαρά, που το 1821 διατήρησαν την αυτοτέλειά τους, ενώ αναγνωρίστηκαν σε αυτά το δικαίωμα να ασκούν εποπτεία και έλεγχο σε όλα τα υπόλοιπα· Δημακόπουλος, *Η διοικητική οργάνωσις κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν*, σ. 117.

42. Ανάλογη ήταν και η σύγκρουση του Μαντζαράκη με τους προκρίτους και τον επίσκοπο της Σαντορίνης, οι οποίοι αντιστάθηκαν στις επαναστατικές αρχές και στους στόχους που αυτές έθεσαν· Λούκος, «Η Σαντορίνη κατά την Επανάσταση του 1821».

ωρηθεί από τις παραδοσιακές πολιτικές δυνάμεις αποκλειστικό δικαίωμα των κυβερνητικών οργάνων της Επανάστασης. Αν και η ενίσχυση του επαναστατικού «κράτους» επέφερε τη σταδιακή μετατόπιση του κέντρου βάρους των πολιτικών εξελίξεων από το τοπικό στο κεντρικό επίπεδο, κάθε προσπάθειά του να αναιρέσει την απόλυτη κυριαρχία των κοινοτικών αρχόντων προσέκρουε συχνά σε αντιστάσεις των τοπικών κοινωνιών, οι οποίες, παρά την πίστη τους στην εθνική υπόθεση, επεδίωκαν την κατοχύρωση ενός ελάχιστου περιθωρίου αυτοδιαχείρισης και άσκησης της εξουσίας. Με άλλα λόγια, κάθε ηγετική ομάδα που συμμετείχε στην επαναστατική διαδικασία αντιλαμβάνονταν με τον δικό της, ιδιαίτερο τρόπο την έννοια της ελευθερίας.⁴³ Με τους όρους, άλλωστε, αυτούς προσδιοριζόταν κάθε φορά η εμπλοκή της Πάτμου στις συγκρούσεις της συγκυρίας.

Η αποδιάθρωση παλαιών και η συγκρότηση νέων θεσμών που συντελέστηκαν στον επαναστατημένο χώρο αποτυπώνονται ανάγλυφα και στο πεδίο των σχέσεων της Πάτμου με κεντρικούς και περιφερειακούς διοικητικούς παράγοντες, οι οποίες δεν ήταν πάντοτε ανέφελες· γεγονός βέβαια που ίσχυε γενικότερα για τους κατοίκους και τις παραδοσιακές αρχηγείες, οι οποίες επεδίωκαν τη διατήρηση των βασικών προεπαναστατικών κοινωνικών δομών.⁴⁴ Η είσπραξη, λόγου χάριν, των εθνικών προσόδων, που συνιστούσε γενικά στον επαναστατημένο χώρο ένα πεδίο αυθαιρεσιών,⁴⁵ αναδεικνυόταν συχνά για τους Πατμίους σε αιτία δυσφορίας, εξαιτίας της δυσκολίας τους να ανταποκριθούν στις εκάστοτε φορολογικές τους υποχρεώσεις.⁴⁶

43. Για τις ηγετικές ομάδες της Επανάστασης και το πρόταγμα της απελευθέρωσης βλ. Πέτρος Πιζάνιας, «Από ραγιάς Έλληνας πολίτης. Διαφωτισμός και Επανάσταση 1750-1832», ο ίδιος (εκδ.), *Η ελληνική επανάσταση του 1821, ένα ευρωπαϊκό γεγονός*, Αθήνα 2009, σ. 47-53.

44. Ν. Β. Ροτζώκος, *Επανάσταση και εμφύλιος πόλεμος στο εικοσιένα*, Αθήνα 2016, σ. 27-68.

45. Εξαιρετικά ενδιαφέρουσα είναι η μελέτη του Γ. Νικολάου που εξετάζει την είσπραξη των εθνικών προσόδων ως πεδίο αυθαιρεσιών και παράγοντα διενέξεων στην Κορινθία κατά την επαναστατική περίοδο· Γ. Β. Νικολάου, «Η είσπραξη των εθνικών προσόδων ως πεδίο αυθαιρεσιών και ισχυροποίησης τοπικών ελίτ και ως αιτία συγκρούσεων στην Κορινθία στα χρόνια της Επανάστασης του 1821», *Η οικονομία στα χρόνια της Επανάστασης. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, 1-2 Οκτωβρίου 2021*, επιμ. Δ. Δημητρόπουλος – Μαρία Χριστίνα Χατζηγιάννου, Αθήνα 2023, σ. 73-96.

46. Σε επιστολή τους προς την Κεντρική Διοίκηση τον Νοέμβριο του 1823 οι πρόκριτοι της επαρχίας Πάτμου εκφράζουν ανοικτά τη δυσαρέσκειά τους για το υπέρογκο ποσό που είχε οριστεί να καταβάλουν: «Ο έγγραφος διορισμός του επιβάλλοντος μέρους μας γρόσια εκατόν πενήντα ετοίμως επεραιώθη και εσημειώθη. Ο αριθμός όμως οπωσούν δύσφορος δια την υπέρογκον ποσότητα, και μάλιστα, ως προς τας παρούσας

Η σύγκρουση του επικεφαλής της επαρχίας Πάτμου Μιχαήλ Παρίση (Ιούνιος 1823 – Ιούνιος 1824)⁴⁷ με τους προκρίτους του νησιού είναι ενδεικτική του τεταμένου κλίματος που επικρατούσε στο νησιωτικό σύμπλεγμα του ανατολικού Αιγαίου, σε μία περίοδο μάλιστα κατά την οποία η επαναστατική κυβέρνηση, στο πλαίσιο της ενίσχυσης της διαδικασίας εθνικοποίησης των τοπικοτήτων,⁴⁸ έκανε ολοένα και περισσότερο φανερή την παρουσία της στις νησιωτικές κοινωνίες μέσω των εξουσιοδοτημένων οργάνων της. Άλλωστε, ενδεικτική της διάθεσης επιβολής στις κατά τόπους ομάδες προκρίτων είναι η ρητή πρόβλεψη του νέου νόμου για τον οργανισμό των επαρχιών (1823)⁴⁹ ότι «ο έπαρχος δεν επιτρέπεται να είναι ‘κάτοικος ή αυτόχθων της αυτής επαρχίας’».⁵⁰

Για τους προκρίτους της Πάτμου ο Παρίσης δεν ήταν ένα πρόσωπο που έχαιρε σεβασμού και καθολικής αποδοχής από τους συντοπίτες τους· και αυτό επειδή, όσο καιρό ασκούσε τα καθήκοντά του, κινούνταν ως αυτοδιάθετος δεσπότης» και «περισσότερως έξω των νόμων και διαταγών της σεβαστής διοικήσεως, εξέδωκε καινοτομίας εις τον λαόν αυτού, ενομοθέτησε νεωτερισμούς».⁵¹ Τον κατηγορούσαν ότι καταστρατηγούσε τον νόμο περί είσπραξης της φορολογικής προσόδου, που όριζε πως από όλα τα «γεννήματα και όλα εν γένει τα προϊόντα των διαφόρων ιδιοκτητών γης να λαμβάνεται το δέκατον».⁵² Εκείνος όμως⁵³

δεινάς περιστάσεις και ελλείψεις του χρηματικού καταντά επιφορτικόν το χρήμα ...»· *Αρχαία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας*, τ. 13, σ. 377.

47. Η επαρχία αυτή συνίστατο από την Πάτμο, η οποία ήταν και έδρα της, την Ικαρία, τη Λέρο και την Κάλυμνο· *Αρχαία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας*, τ. 2, σ. 25.

48. Θεσμοί που γέννησε η ίδια η Επανάσταση, όπως του επάρχου, του αντεπάρχου, του αρμοστή και εν γένει των κατά τόπους διορισμένων περιφερειακών διοικήσεων, λειτούργησαν επιπροσθέτως και ως μηχανισμοί που υποστήριζαν τη διαδικασία της εθνικοποίησης· Κ. Μπέλης, «Η εθνικοποίηση της τοπικότητας κατά την έναρξη του αγώνα της ανεξαρτησίας. Η ελληνική κεντρική διοίκηση και το διακύβευμα της Σάμου», *1821, Σάμος και Επανάσταση*, σ. 125.

49. Σύμφωνα με τον Δημητρόπουλο (*Τρεις Φιλικοί, έπαρχοι στην Άνδρο*, σ. 21), ο νέος νόμος, ο οποίος είχε ουσιαστικές αλλαγές από τον προηγούμενο (12/30 Απριλίου 1822), δεν συνιστούσε μορφή αποκέντρωσης ή θέσπιση τοπικής αυτοδιοίκησης, αλλά αντιθέτως πράξη εδραίωσης της Κεντρικής Διοίκησης.

50. Στο ίδιο, σ. 22.

51. Αρχείο Μονής Πάτμου. Κώδικας 1003, σ. 137.

52. Σαράφης, *Θεσμική συγκρότηση και έλεγχος οικονομικών πόρων κατά την Επανάσταση*, σ. 89.

53. Αρχείο Μονής Πάτμου. Κώδικας 1003, σ. 138.

εθέσπισεν με δεσποτισμόν διπλάς αποδεκατώσεις εις τα αυτού ελαιοτριβεία, πράγμα ποτέ ανήκουστον, ουδέ επί των ημερών του ιδίου τυράννου, βιάξη την αποδεκατώσιν του ελαίου του ιερού ημών Μοναστηρίου, το οποίον εστί πρότερον αποδεκατισμένον από τους οικοκυρούς των ελαιών, καθώς γνωρίζετε, και κατά των του δικαίου λόγου, δεν επιδέχεται δευτέραν αποδεκατώσιν.

Στις αρχές του 1822 η επαναστατική Διοίκηση επεδίωξε να εφαρμόσει την τακτική της αποδεκατώσης, δηλαδή της απόσπασης ποσοστού επί του παραγόμενου καρπού.⁵⁴ Η διπλή αποδεκατώση της ελαιοπαραγωγής της μονής Ιωάννη του Θεολόγου και η είσπραξη της τελωνειακής προσόδου από τη φορολόγηση του λαδιού της, την οποία στα χρόνια εκείνα χρησιμοποιούσε η μοναστηριακή αδελφότητα όχι για εμπορικούς σκοπούς, αλλά πρωτεύοντως διά την φωταγωγίαν των εκκλησιών, λειτούργησαν τη δεδομένη χρονική στιγμή ως παράγοντες εμβάθυνσης του χάσματος που χώριζε την επαρχιακή διοίκηση από την κοινότητα της Πάτμου.⁵⁵

Ωστόσο, η διοικητική αβελτηρία και η κατάχρηση εξουσίας εκ μέρους του Παρίση δεν έπλητταν μόνον τα συμφέροντα του ηγετικού στρώματος του νησιού, αλλά παρήγαγαν και ευρύτερες, υπερτοπικές συνέπειες, διευρύνοντας περαιτέρω τις ήδη υπάρχουσες ανισότητες και ρωγμές στη διοικητική ενότητα της ομώνυμης επαρχίας. Στο πλαίσιο της καταχρηστικής άσκησης της εξουσίας του, με την παράβαση του διοργανικού Νόμου, και μάλιστα εις τα περί της εκλογής του παραστάτου, ο Παρίσης διμερίσατο την επαρχίαν κατά την αυτού πάντολμον βούλησιν, προκαλώντας διχοστασίες και ανωμαλίες προς αλλήλους των Νήσων.⁵⁶ Ο έντονος ανταγωνισμός που εκδηλώθηκε το 1823 μεταξύ των νησιών που συναποτελούσαν την επαρχία της Πάτμου (Λέρου, Καλύμνου, Ικαρίας και Πάτμου) γύρω από το πρόσωπο που θα επιλεγόταν ως παραστάτης στη Εθνοσυνέλευση του Άστρους, αποδυνάμωνε την προοπτική αρμονικής σύμπλευσης των τεσσάρων κοινοτήτων στον επαναστατικό αγώνα. Η επιδίωξη της Λέρου και της Καλύμνου να εκλέξουν βουλευτή, αποκλείοντας από τις σχετικές διεργασίες την Ικαρία και την Πάτμο, υπέσκαπτε τα θεμέλια της μεταξύ τους συνεργασίας, δημιουργώντας ένα κλίμα φορτισμένο και εχθρικό. Με

54. Δημητρόπουλος, *Τρεις Φιλικοί, έπαρχοι στην Άνδρο*, σ. 64.

55. Ανάλογη ήταν και η σχέση μεταξύ Πατιμίων και του αντεπάρχου τους, του Αθανασίου Αντωνιάδη Κομιζόπουλου, όπως αυτή αντικατοπτρίζεται σε επιστολές των πρώτων προς την Κεντρική Διοίκηση, όπου εξέφραζαν επανειλημμένως τα παράπονά τους για την αυταρχική άσκηση της εξουσίας του Αντωνιάδη, αξιωνώντας την αντικατάστασή του. Αρχείο Μονής Πάτμου. Κώδικας 1003, σ. 94-97· Μουτζούρης, *Η Αρμοστεία των Νήσων*, σ. 140-141.

56. Αρχείο Μονής Πάτμου. Κώδικας 1003, σ. 144.

επιστολή του που ανεγνώσθη στο Βουλευτικό, την 1^η Απριλίου 1824, ο Εμμ. Ξένος⁵⁷ καταφέρθηκε βασικώς εναντίον του Παρίση, ο οποίος «άνευ της συγκαταθέσεως της πρωτεύουσής έπεμψε παραστάτην», παρακαλώντας το Σώμα αφενός να μην τον κάνει δεκτό στους κόλπους του, καθότι εξελέγη παράνομα, αφετέρου να προχωρήσει στην αντικατάσταση του επάρχου.⁵⁸ Πράγματι, δύο μέρες αργότερα, αποφασίσθηκε να μην ενταχθεί στις τάξεις του Βουλευτικού ο εκλεγμένος από τη Λέρο και την Κάλυμνο Σταυριανός Ζαμπητόπουλος,⁵⁹ καθότι δεν ήταν «τακτικώς εκλεγμένος, συναινέσει και των άλλων νήσων».⁶⁰ Το φθινόπωρο του ίδιου έτους οι πρόκριτοι της Πάτμου, εξαιρώντας από το δικαίωμα της βουλευτικής αντιπροσώπευσης την Κάλυμνο και τη Λέρο, με το πρόσχημα ότι είχαν διαταράξει τις σχέσεις τους με την επαναστατική αρχή,⁶¹ κατάφεραν να επιβάλουν ως παραστάτη της επαρχίας πρόσωπο της δικής τους επιλογής, τον «εκλεκτό» τους και συμπατριώτη τους Δ. Θέμελη.⁶²

57. Συχνά διαδραμάτιζε διαμεσολαβητικό ρόλο στην επικοινωνία της Πάτμου με την Κεντρική Διοίκηση, προωθώντας αιτήματα των πατριωτών του στα κέντρα λήψης πολιτικών αποφάσεων. Μάλιστα, από τα πρακτικά της Εθνοσυνέλευσης επιβεβαιώνεται η συμμετοχή του Εμμ. Ξένου σε συνεδριάσεις της, ακόμη και σε περιόδους που ο ίδιος δεν ήταν εν ενεργεία πληρεξούσιος· Σ. Δημητριάδης, «Β' Εθνοσυνέλευση και Β' Βουλευτικό – Πάτμου, Λέρου, Καλύμνου και Ικαρίας», *Α' Ελληνική Δημοκρατία. Άτλαντας δημοκρατικών θεσμών και διαδικασιών*, [Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων – Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών/ΕΙΕ – Βιβλιοθήκη της Βουλής], Αθήνα 2022 (https://www.firstrepublic1821.gr/procedure_province/v-ethnosyneleysi-kai-v-voyleytiko-patmoy-leroy-kalymnoy-kai-ikarias – ημερομηνία πρόσβασης: 27.2.2024).

58. *Αρχαία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας*, τ. 2, σ. 259. Στη θέση του Παρίση διορίσθηκε ο Δημήτριος Αρβανιτόπουλος, πρόκριτος και πλοιοκτήτης από την Κάσο, με μακρά πολιτική εμπειρία και ισχυρές διασυνδέσεις στο Ναύπλιο· Δημητριάδης, «Ένα νησί σε δύο επικράτειες», 45-46, σημ. 46.

59. Ο Σταυριανός Ζαμπητόπουλος εξελέγη παραστάτης της επαρχίας Πάτμου-Λέρου-Καλύμνου-Ικαρίας μόνον από τους εκλέκτορες των δύο εκ των τεσσάρων νήσων της διοικητικής αυτής περιφέρειας, της Καλύμνου και της Λέρου· Αρχαίο Μονής Πάτμου. Κώδικας 1003, σ. 149. Την 1η Δεκεμβρίου του 1823 ο επίσκοπος Λέρονης Ιερεμίας ενημερώνει από την Κάλυμνο τον Ζαμπητόπουλο για την εκλογή του, ζητώντας του να μεταβεί, όσο το δυνατόν πιο σύντομα, στην Πελοπόννησο: *παρευρεθέντες εν τη εθνική συνελεύσει, συσκεφθήτε και αποφασίζετε μετά των λοιπών παραστατών της ελευθέρας Ελλάδος, και σεβαστών μελών της υπερτάτης διοικήσεως τα συμφέροντα του έθνους, της Κοινής Πατρίδος και Πατρίδος μας*· Αρχαίο Μονής Πάτμου. Κώδικας 1003, σ. 148.

60. *Αρχαία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας*, τ. 2, σ. 262.

61. Οι πρόκριτοι της Πάτμου κατηγορούσαν ανοικτά την Κάλυμνο για τις σχέσεις που διατηρούσε με την οθωμανική διοίκηση, εξακοντίζοντας εναντίον της τη μομφή της προδοσίας· βλ. Δημητριάδης, «Ένα νησί σε δύο επικράτειες», 40-41.

62. ... και εκλέξαμεν διά μερικόν παραστάτην της πατρίδος μας Πάτμου, τον κύριον Δημήτριον Θέμελην, άνδρα ευπόληπτον, ειδήμονα των κοινών μας υποθέσεων, φιλο-

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι κρυσταλλωμένοι προεπαναστατικοί διακοινοτικοί δεσμοί άρχισαν να μετασχηματίζονται κατά τη διάρκεια του Αγώνα, στο πλαίσιο των νέων διαμορφούμενων συνθηκών που συνυφάνθηκαν με τους σκοπούς και τη δράση της Κεντρικής Διοίκησης. Σε ένα ούτως ή άλλως επισφαλές περιβάλλον, το νησιωτικό, οι διασυνδέσεις ανάμεσα σε περιφερειακούς κόμβους του Αρχιπελάγους δοκιμάστηκαν ιδιαίτερα στα χρόνια της ελληνο-οθωμανικής σύγκρουσης. Στην περίπτωση της Σάμου και της Πάτμου η εξελικτική πορεία των σχέσεών τους συναρτήθηκε με τις έντονες εξουσιαστικές διαμάχες που εκδηλώθηκαν στη Σάμο, όπου τα οικονομικά συμφέροντα της μονής της Πάτμου απειλήθηκαν σοβαρά. Άλλωστε, οι ραγδαίες επιπτώσεις της Επανάστασης συνετέλεσαν καταλυτικά στην αποδιάρθρωση των μηχανισμών «που εγγυώντο την κανονικότητα, την ισορροπία και το σύστημα κυριαρχίας κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κατάκτησης».⁶³ Η κανονικότητα, λοιπόν, αυτή που γνώρισε η μοναστηριακή αδελφότητα στην προεπαναστατική Σάμο, έδωσε τη θέση της στην ανασφάλεια που γέννησαν οι τοπικές διοικητικές μεταβολές και ανακατατάξεις στο νησί από το 1821 και εφεξής.

Ας προσθέσουμε παρενθετικά ότι στη Σάμο, όπως βέβαια και σε άλλες περιοχές του ευρύτερου ελληνικού χώρου (Κυκλάδες, Δωδεκάνησα, Κρήτη, Ζάκυνθο, Μ. Ασία κ.α.),⁶⁴ η μονή Ιωάννη του Θεολόγου κατείχε μετόχια κατά την οθωμανική περίοδο, επεκτείνοντας, πρωτίστως μέσα από αφιερώσεις και δωρεές, την ακίνητη περιουσία της.⁶⁵ Το γεωγραφικό, μάλιστα, ανάπτυγμα της εξακτίνωσής τους από το κέντρο αναφοράς, τη μονή, αντανακλά μια διττή δυναμική: αφενός την πολιτισμική και πνευματική της εμβέλεια, αφετέρου την οικονομική της εξάπλωση και διεύσδυση. Δεν θα επεκταθούμε σε ζητήματα αναφορικά με την επιχειρηματική δραστηριότητα του μονα-

πάτριδα τε και φιλογενή, διά να μην φανώμεν εις το παντελές παρήκοοι των Σεβαστών θεσπισμάτων... Αρχείο Μονής Πάτμου, Κώδικας 1003, σ. 164· βλ. επίσης Μ. Η. Μαλανδράκης, «Νησιωτικά Χρονικά», *Ελληνικά* 11 (1939), 177.

63. Ν. Θεοδοιάς, «Παράδοση και νεωτερικότητα: Σχόλια για το Εικοσιένα», *Τα Ιστορικά* 9/7 (1992), 348.

64. Αρχιμ. Πλάτων Κρικλής, *Τα Μετόχια της Μονής Πάτμου*, Αθήνα 2000.

65. Μελέτη για τη συμβολή των μετοχίων της μονής της Πάτμου στην κοινωνική και οικονομική ζωή των περιοχών του ευρύτερου ελληνικού χώρου όπου λειτούργησαν κατά τον μακρύ 18ο αιώνα εκπονείται από τον συγγραφέα του παρόντος άρθρου στο πλαίσιο ερευνητικού προγράμματος του Κέντρου Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών.

στηριού στη Σάμο,⁶⁶ τον ρόλο των μετοχίων της στην ανάπτυξη της περιοχής και το εύρος των εμπορικών της συναλλαγών.⁶⁷ Κρίνεται απλώς αναγκαίο να επισημανθεί ότι ο ζωτικός αυτός χώρος, η Σάμος, όπου είχε αρχίσει να δεσπόζει η μονή ήδη από τα τέλη του 16ου αιώνα, μέσα από τη σταδιακή απόκτηση των «εξαρτημάτων» της –του Αγίου Ιωάννη⁶⁸ της Αγίας Τριάδος και του Αγίου Γεωργίου – αποτέλεσε για την αδελφότητα μια σταθερή πηγή εσόδων μέχρι την Επανάσταση. Από την κήρυξη της όμως και μετά, το νέο πολιτικό τοπίο που αναδύθηκε εξαιτίας της αναθέρμανσης των διενέξεων των αντίπαλων φατριών, των Καλικαντζάρων και των Καρμανιόλων⁶⁹ και της τελικής επικράτησης των τελευταίων δεν άφησε –όπως δηλώθηκε παραπάνω– ανεπηρέαστες τις σχέσεις των δύο αυτών πλησιόχωρων νήσων.

Η αντιπαλότητα μεταξύ Πάτμου και Σάμου, η οποία υπονόμωσε ακόμη περισσότερο την υπό διαμόρφωση ενιαία γεωπολιτική δικτύωση συνέργειας μεταξύ των επαναστατημένων νησιωτικών πόλων, συντελέστηκε μέσα σε συνθήκες πολεμικών συρράξεων αλλά και σε ένα κλίμα γενικής αβεβαιότητας, το οποίο τροφοδοτήθηκε επιπλέον από τις ίδιες τις στρατιωτικοπολιτικές και διοικητικές εξελίξεις στη Σάμο κατά την τρίτη δεκαετία του 19ου αιώνα. Θυμίζω εν συντομία: α) την περίοδο (Μάιος 1821 – Ιούνιος 1822) διακυβέρνησης από τον ηγέτη του επαναστατικού κινήματος στη Σάμο και επικεφαλής των Καρμανιόλων Γεώργιο Λογοθέτη Λυκούργο, ο οποίος, ως «πληρεξούσιος και τοποτηρητής του Γενικού Επιτρόπου της Αρχής» για τη

66. Δεν ήταν μόνον η μονή Ιωάννη του Θεολόγου που απέκτησε μετόχια στη Σάμο. Ένα νησί με ελάχιστο –συγκριτικά με τις δυνατότητές του– πληθυσμό και με μεγάλες ανεκμετάλλευτες εκτάσεις γης, όπως η Σάμος, εξελίχθηκε γρήγορα σε πόλο έλξης ενός μεγάλου αριθμού κληρικών και μοναχών από διάφορα μοναστηριακά καθιδρύματα. Για την οικονομική δραστηριότητα των μονών της Σάμου βλ. Σοφία Λαΐου, *Η Σάμος κατά την οθωμανική περίοδο. Πτυχές του κοινωνικού και οικονομικού βίου, 16ος-18ος αι., Θεσσαλονίκη 2002*, σ. 145-168.

67. Μ. Γ. Βαρβούνης, *Η Μονή του Αγ. Ιωάννη Θεολόγου στην Πάτμο και η Σάμος. Οικονομικές επαφές και πνευματικές παρακαταθήκες*, Αθήνα 2004.

68. Για το μετόχι του Αγίου Ιωάννη, το λεγόμενο «Μεγάλο μετόχι», το οποίο ήταν και το παλαιότερο «εξάρτημα» της πατριαρχικής μονής στη Σάμο, βλ. Π. Δ. Μιχαηλάρης, «Άγιος Ιωάννης (Κολόνα): Μετόχι της Μονής Πάτμου στη Σάμο (16ος-19ος αι.)», *Πρακτικά Συνεδρίου. Η Σάμος από τα βυζαντινά χρόνια μέχρι σήμερα*, τ. 1., Αθήνα 1998, σ. 181-194.

69. Ήδη από τις αρχές του 19ου αιώνα είχαν αρχίσει να εντείνονται οι κοινωνικοπολιτικοί αγώνες στη Σάμο. Οι συγκρούσεις αυτές μεταξύ των δύο αυτών ομάδων με διαφορετική κοινωνική βάση και αντίθετες ταξικές επιδιώξεις θα συνεχιστούν και κατά την επαναστατική περίοδο· Σακελλαρίου, «Κοινωνικοπολιτικοί αγώνες στη Σάμο», σ. 279-345.

Σάμο, προχώρησε στη σύνταξη και εφαρμογή τοπικού πολιτεύματος υπό τον τίτλο «Στρατοπολιτικόν Σύστημα της Σάμου».⁷⁰ β) το διάστημα Ιούνιος – Δεκέμβριος 1822, όταν το νησί αποτέλεσε ξεχωριστή επαρχία με διορισμένο έπαρχο τον Κυριάκο Μώραλη, ο οποίος, συμμαχώντας με τους Καλικαντζάρους, προκάλεσε διχόνοιες και κοινωνικές συγκρούσεις· και γ) την περίοδο 1823-1827, όταν κυριαρχεί πολιτικά ο Λυκούργος στη Σάμο, η οποία «συνιστά αυτεξούσιον και αυτοδιοίκητον πολιτείαν εντός της ελληνικής επικρατείας».⁷¹

Εντός, λοιπόν, του χρονικού αυτού πλαισίου και ιδιαίτερα των τριών πρώτων χρόνων του Αγώνα, θα παρακολουθήσουμε την εξέλιξη «ενός ακήρυχτου πολέμου» μεταξύ των δύο νήσων, οι οποίες, αν και πρωτοστάτησαν στο επαναστατικό εγχείρημα, εισήλθαν σε μια τροχιά υπεράσπισης τοπικών αντικρουόμενων συμφερόντων, βυθιζόμενες και αυτές στην περιδίνηση των πολλαπλών «κρίσεων» που προκάλεσε η ανοικτή, ένοπλη σύγκρουση των Ελλήνων με την Υψηλή Πύλη.

Έτσι, λίγους μήνες μετά την έναρξη της σαμιακής Επανάστασης, η Πάτμος και πρωτίστως η μονή της ενεπλάκησαν σε μία εσωτερική υπόθεση της γειτονικής νήσου, γεγονός που έμελλε να επηρεάσει τις μεταξύ τους συμμαχίες. Στις αρχές Σεπτεμβρίου του 1821 σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε η φυγάδευση του επικεφαλής των Καλικαντζάρων και πολέμιου της Επανάστασης Μανολάκη Στεφανή από τον Μαραθόκαμπο⁷² (οικισμό στο ΝΔ τμήμα της Σάμου) στην Πάτμο, όπου βρήκε καταφύγιο μαζί με την οικογένειά του. Η παραχώρηση, από την πλευρά της μονής, ασύλου προς τον Σάμιο φυγά –μια επιλογή που εύκολα μπορεί να εξηγηθεί, αν συνυπολογιστεί ο ρόλος των παραδοσιακών τοπικών αρχηγείων και κυρίως του Μ. Στεφανή ως ενός εκ των επιτρόπων της Σάμου στις δοσοληψίες και στις οικονομικές συναλλαγές της μονής στο νησί προ του '21⁷³– πυροδότησε μια σειρά αλλε-

70. Ν. Σταματιάδης, *Σαμιακά, ήτοι Ανέλιξις της νεωτέρας ιστορίας της Σάμου δι' επισήμων εγγράφων, ων προτάσσονται αι βιογραφίαι των Λογοθέτου Λυκούργου και Κωνσταντίνου Λαχανά*, τ. 1, Σάμος 1899, σ. 34-39.

71. Μ. Β. Σακελλαρίου, «Τα πολιτεύματα και η διοίκησης της Σάμου κατά την Επανάστασιν (1821-1834)», *Σακελλαρίου, Θέματα της Νέας Ελληνικής Ιστορίας*, σ. 373.

72. Μετά την άρνηση των «μεγάλων προεστών» να συνταχθούν με τις επαναστατικές δυνάμεις, ο Μ. Στεφανής καθώς και άλλοι Καλικάντζαροι, για να γλιτώσουν από τον εκδίχηση των επαναστατών, κατέφυγαν στον Μαραθόκαμπο, που είχε μια παράδοση ασυλίας και προστάτευσε όσους αναζητούσαν εκεί καταφύγιο· Σακελλαρίου, «Κοινωνικοπολιτικοί αγώνες στη Σάμο», σ. 322-323.

73. Σε πράξη αγοράπωλησίας χωραφιών (15 Φεβρουαρίου 1821), της οποίας το ένα

πάλληλων αντιδράσεων εκ μέρους του Λυκούργου Λογοθέτη και των υποστηρικτών του, οι οποίοι ζητούσαν επιμόνως και για μεγάλο χρονικό διάστημα την επιστροφή του πολιτικού τους αντιπάλου στην ιδιαίτερη πατρίδα του.⁷⁴ Την παράδοση και τη μεταφορά του στη γενέτειρά του επέβαλε η ίδια η αρχή λογιστικού ελέγχου του «Κοινού» της Σάμου· αυτό, άλλωστε, μαρτυρεί η επιστολή των εφόρων «των δέκα οκτώ χωριών εις Χώραν», αρμοδιών, μεταξύ άλλων, για τη συγκέντρωση των προσόδων των χωριών τους και την τήρηση καταστίχου για κάθε οικονομική συναλλαγή.⁷⁵ Απευθυνόμενοι στις 10 Σεπτεμβρίου του 1821⁷⁶ στους «αδελφούς» τους εφόρους της νήσου Πάτμου, τους παρακαλούν να τους παραδώσουν τον πρώην επίτροπο της κοινότητας, επειδή –όπως υπογραμμίζουν– κατακρατούσε «τα δίκαια» της πατρίδας τους, μη παραδίδοντας «τον λογαριασμό της προεστείας» του.⁷⁷

Για τον διορισμένο από τον Αλέξανδρο Υψηλάντη αρχηγό της Επανάστασης της Σάμου, «η σύλληψη» του Μ. Στεφανή θεωρούνταν προτεραιότητα, κατέχοντας υψηλή θέση στην πολιτική του ατζέντα, δεδομένης της σημασίας που απέδιδε τόσο ο Λυκούργος Λογοθέτης όσο και η σαμιακή Συνέλευση στην αρχή της διαφάνειας αναφορικά με τη διαχείριση των οικονομικών υποθέσεων της Σάμου, γεγονός που εξέφραζε ασφαλώς και την ιδεολογία της ηγετικής ομάδας των Καρμανιόλων.⁷⁸ Για τον σκοπό αυτόν ο Λυκούργος Λογοθέτης επέλεξε να στείλει στην Πάτμο τον Κωνσταντίνο Λαχανά,⁷⁹

συναλλασσόμενο μέρος ήταν η μονή της Πάτμου, υπογράφουν ως μάρτυρες οι επίτροποι της κοινότητας Σάμου Μανουήλ Στεφανής (Μανολάκης Στεφανής) και Γιάννης Χ. Θεοδώρου (Ιωάννης Χατζηθεοδώρου)· Αρχείο Μονής Πάτμου, φάκ. 56: μετόχι Σάμου, «πουλητικό γράμμα» (15.2.1821). Σε αυτούς ανήκε, μάλιστα, κατά την περίοδο 1820-1821, η διαχείριση των εσόδων και των εξόδων του «Κοινού»· Χρ. Λάνδρος, «Όψεις της σαμιακής επανάστασης του 1821 από τον έλεγχο της οικονομικής της διαχείρισης. Το έργο της Λογιστικής Επιτροπής του 1832», 1821, *Σάμος και Επανάσταση*, σ. 195.

74. Χρ. Λάνδρος, *Αρχείο σαμιακής επανάστασης 1821*, Αθήνα 2021, σ. 55-56.

75. Για «τα χρέη των καθ' ἕκαστον χωρίον εφόρων» βλ. Επαμ. Ι. Σταματιάδης, *Σαμιακά. ἦτοι ιστορία της νήσου Σάμου των παναρχαίων χρόνων μέχρι των καθ' ἡμᾶς*, τ. 2, Σάμος 1881, σ. 123.

76. Σημειωτέον ότι τον Σεπτέμβριο του 1821 η Γενική Καγκελαρία της Σάμου έλαβε την απόφαση να πραγματοποιηθεί σύνοδος πληρεξουσίων των δεκαοκτώ χωριών στη Χώρα, προκειμένου να θεωρηθούν οι λογαριασμοί εσόδων και εξόδων κάθε κοινότητας· Λάνδρος, «Όψεις της σαμιακής επανάστασης του 1821», σ. 184-185.

77. Λάνδρος, *Αρχείο σαμιακής επανάστασης 1821*, σ. 56.

78. Λάνδρος, «Όψεις της σαμιακής επανάστασης του 1821», σ. 184.

79. Ο Κ. Λαχανάς υπήρξε ένας από τους τέσσερις χιλιάρχους που είχε διορίσει ο Λυκούργος Λογοθέτης, στο πλαίσιο της οργάνωσης της άμυνας της Σάμου. Οι άλλοι τρεις

σε μια προσπάθεια διευθέτησης του προβλήματος και αποκλιμάκωσης της κρίσης στο πεδίο των σχέσεων μεταξύ Πάτμου και Σάμου.

Η απάντηση των Πατμίων εφόρων δεν άργησε να δοθεί. Σε επιστολή τους στις 12 Σεπτεμβρίου κατέστησαν σαφές ότι την αρμοδιότητα για το ζήτημα αυτό δεν είχαν οι ίδιοι αλλά ο Δ. Θέμελης,⁸⁰ ο οποίος είχε ήδη αναλάβει τον Ιούνιο του 1821 την οργάνωση εφοριών στο Αιγαίο. Ωστόσο, τρεις μήνες περίπου μετά την επιστολή των Πατμίων ο Λυκούργος Λογοθέτης επανήλθε στο ζήτημα αυτό. Η μήνις του στράφηκε κατ' αρχάς εναντίον του Μ. Στεφανή, ο οποίος *εδιωρίσθη παρά του ύψους του να έλθη εδώ [ενν. στη Σάμο], διά να θεωρηθή επί κριτηρίου η υπόθεσίς του και να αποφασισθή κατά το δίκαιον.*⁸¹

Στο εκτενές γράμμα του προς τους φορείς της πολιτικής εξουσίας της Πάτμου (εικ. 2 και 3) καθρεπτίζεται, ανάμεσα στα άλλα, η έννοια της συλλογικής ευθύνης για υποθέσεις σχετικές με το δημόσιο συμφέρον, όπως, παραδείγματος χάριν, τη θεώρηση των κοινοτικών λογαριασμών. Για τον Λυκούργο Λογοθέτη ο Μ. Στεφανής δεν ήταν κανονικά υπόλογος απέναντί του, αλλά *έναντι της κοινής συνελεύσεως των χωριών, ως και η υπόθεσις αυτού τοπική ούσα και σχέσιν έχουσα προς το κοινόν δεν επιδέχεται μερικόν απόφασιν.* Μην έχοντας λάβει, ως όφειλε, την άδεια από το συλλογικό αυτό όργανο για τη μετάβαση του ιδίου και της «φαμελίας» του στην Πάτμο, ο πρώην μεγάλος προεστώς της Σάμου, παρακάμπτοντας την προβλεπόμενη διαδικασία, επέδειξε αδιαφορία στους κανόνες που ίσχυαν στο πλαίσιο της λειτουργίας του τοπικού πολιτεύματος. Η Σάμος, όπως εύγλωττα επισημαίνει ο ηγέτης του επαναστατικού της κινήματος,⁸²

...ευθύς ως αποτεινάξε τον βαρβαρικόν ζυγόν, και ιδε το φως της ελευθερίας, συνεδέθη με τους Ιερούς δεσμούς της φιλικής εταιρείας, και επομένως με πολιτικούς, και στρατιωτικούς νόμους, κατά τους οποίους παιδεύεται κάθε παράβασις. Λοιπόν ας μη φοβείται ο κυρ Μανολάκης από τη Σάμον, αλλ' ας έλθη ανύποπτος και άφοβος.

Στον πολιτικό του λόγο ο Λυκούργος Λογοθέτης, ως εκπρόσωπος και

ήταν οι Κωνσταντίνος Κονταξής, Εμμανουήλ Μελαχροινός και Σταμάτιος Γεωργιάδης: Σταματιάδης, *Σαμιακά, ήτοι ιστορία της νήσου Σάμου*, σ. 117.

80. Λάνδρος, *Αρχείο σαμιακής επανάστασης 1821*, σ. 57-58.

81. Αρχείο Μονής Πάτμου, φάκ. 25 (1821), υποφάκ. Ε: έγγραφα υποθέσεως Μανολάκη Στεφανή Σαμίου / επιστολή Λυκούργου Λογοθέτη προς τους προεστώτα, προκρίτους και εφόρους της Πάτμου (5 Δεκεμβρίου 1821), φ. 1^ο.

82. Αρχείο Μονής Πάτμου, φάκ. 25 (1821), υποφάκ. Ε.

υπερασπιστής «των δικαίων της πατρίδας» του, ενσωματώνει τις νέες νομικές και θεσμικές αρχές που διείπαν το στρατιωτικοπολιτικό σύστημα του νησιού⁸³ και οι οποίες αντέκειντο σε δεσποτικές συμπεριφορές και πρακτικές διοικητικών υπερβάσεων, καταχρήσεων και αυθαιρεσιών που χαρακτηρίζαν το προεπαναστατικό πλέγμα των οθωμανικών εξουσιαστικών σχέσεων. Με την ιδιότητα του «Αρχιστράτηγου της Σάμου»⁸⁴ εμφάνιζε τον εαυτό του ως εγγυητή της καλής αρμονίας και τάξης, της δίκαιης απονομής της δικαιοσύνης, ακόμη και για τους διώκτες του. Η διαβεβαίωσή του, άλλωστε, προς τις τοπικές αρχές της Πάτμου για τη διασφάλιση της σωματικής ακεραιότητας του Μ. Στεφανή συνάδει απόλυτα με το νομικό πολιτισμικό πλαίσιο που άρχισε να οριοθετεί στα χρόνια του Αγώνα η νέα περί δικαίου αντίληψη – η περί κράτους δικαίου αντίληψη.⁸⁵

Έχοντας επίγνωση της σημασίας της κοινοτικής νομιμότητας και του σκοπού που αυτή εξυπηρετούσε, άρρηκτα συνυφασμένου με μια συλλογική δικαιοσύνη η οποία υπαγορευόταν από το κοινό συμφέρον, ο Λυκούργος Λογοθέτης ήταν απόλυτα προσηλωμένος στον στόχο του, να οδηγήσει δηλαδή τον πολιτικό του αντίπαλο ενώπιον της δικαιοσύνης, προκειμένου να λογοδοτήσει για όσα τον κατηγορούσαν. Επιπλέον, εκτιμούσε ότι η παραμονή του Μ. Στεφανή στην Πάτμο δυσφήμιζε τόσο το νησί όσο και το μοναστήρι του, ενώ η μη ανταπόκριση των «αδελφών» Πατμίων στο σχετικό σαμιακό αίτημα θα υπέθαλπε έτι περαιτέρω την εμβάθυνση της μεταξύ τους διαμάχης.

Όμως, η προσωπική παρέμβαση του ηγέτη της «επαναστατικής μερίδας» της Σάμου και η ρητορική καταδίκη εκ μέρους του της στάσης των Πατμίων απέναντι στην υπόθεση αυτή δεν στάθηκαν αρκετές, για να τους μεταπείσουν. Για τα επόμενα δύο χρόνια, δηλαδή έως το 1823, οπότε κορυφώθηκε

83. Το σύστημα αυτό δεν εγκαθιδρύθηκε προς εξυπηρέτηση ολιγαρχικών πολιτικών και προσωπικών συμφερόντων, καθότι εμπνεόταν με πρωτοπόρες για την εποχή του δημοκρατικές αρχές και πήγαζε από τις φιλελεύθερες διακηρύξεις για τα φυσικά δικαιώματα του ανθρώπου Μ. Ι. Βοϊτλή, «Ο 'Στρατοπολιτικός Διοργανισμός' και τα επαναστατικά πολιτεύματα του αγώνα (1821-1827). Συσχετισμοί και αντιθέσεις», *1821, Σάμος και Επανάσταση*, σ. 40.

84. Σακελλαρίου, *Ένας συνταγματικός δημοκράτης ηγέτης*, σ. 26.

85. Για τη διαμόρφωση κράτους δικαίου κατά την επαναστατική περίοδο βλ. Διον. Μοσχόπουλος, «Απόπειρες διαμόρφωσης κράτους δικαίου κατά την Ελληνική Επανάσταση. Η νομική παράδοση της Δύσης και η κοινοτική παράδοση: τομές και συνέχειες», *Όψεις της Επανάστασης του 1821. Πρακτικά συνεδρίου, Αθήνα 12-13 Ιουνίου 2015*, επιμ. Δ. Δημητρόπουλος – Χρ. Λούκος – Π. Μιχαηλάρης, Αθήνα 2018, σ. 187-218.

η προϊούσα διακοινοτική διένεξη, οι Πάτμιοι δεν υπέκυψαν στις πιέσεις και τις απειλές του καθεστώτος Λυκούργου, παρά το γεγονός ότι το μοναστήρι τους ζημιώθηκε οικονομικά –όπως θα φανεί παρακάτω– από τις παραβιάσεις των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων του στη Σάμο.

Ωστόσο, από τον Ιούνιο του 1822 έως τα τέλη του ίδιου έτους, τα δύο νησιά γνώρισαν μια νέα φάση στη μεταξύ τους επικοινωνία, χάρη στη μεταβολή των πολιτικών συνθηκών και συσχετισμών που συντελέστηκε την περίοδο εκείνη στη Σάμο. Η απομάκρυνση του Λυκούργου Λογοθέτη από την εξουσία, μετά την αποτυχημένη του εκστρατεία στη Χίο (9 Μαρτίου έως 8 Απριλίου 1822), και ο διορισμός από την επαναστατική κυβέρνηση του Κυριάκου Μώραλη ως επάρχου της Σάμου,⁸⁶ αν και δημιούργησαν άλλου τύπου προβλήματα και αρρυθμίες στο εσωτερικό της Σάμου,⁸⁷ επανακαθόρισαν το πλαίσιο των επαφών τους για τους επόμενους έξι μήνες.

Συγκεκριμένα, όσο καιρό διήρκεσε η διοικητική περίοδος Μώραλη, κατά την οποία ετέθη σε εφαρμογή ένα σχέδιο περιορισμού και ελέγχου των κινήσεων του ηγέτη των Καρμανιόλων, η φατρία των Καλικαντζάρων προσπάθησε να προσαρμόσει τις εξουσιαστικές της βλέψεις στην εν λόγω πολιτική συγκυρία.⁸⁸ Δεν είναι τυχαίο δηλαδή το ότι ο έπαρχος, έχοντας στο πλευρό του τους αντιπάλους των Καρμανιόλων, προσκάλεσε στη Σάμο τον αυτοεξορισθέντα στην Πάτμο Μ. Στεφανή, ζητώντας του την προσωπική του συνδρομή του στην εθνική προσπάθεια συγκέντρωσης χρημάτων για τις ανάγκες του Αγώνα.⁸⁹ Προφανώς, η μετάβαση του Στεφανή στο μέχρι πρό-

86. Με τη σιωπηρή κατάργηση των τοπικών πολιτευμάτων και τη διαίρεση των απελευθερωμένων περιοχών σε επαρχίες και αντεπαρχίες (νόμος 12/30.4.1822, «Οργανισμός των ελληνικών επαρχιών»), η Σάμος αποτέλεσε ξεχωριστή επαρχία στην οποία διορίστηκε έπαρχος ο Κ. Μώραλης, ο οποίος έφθασε στο νησί στα μέσα Μαΐου του 1822 και ανέλαβε τα καθήκοντά του στις αρχές του επόμενου μήνα. Για τη διοίκηση Μώραλη βλ. Σακελλαρίου, *Ένας συνταγματικός δημοκράτης ηγέτης*, σ. 195-200, 202-204, 207-210.

87. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 6, σ. 96· Λάνδρος, «Όψεις της सामιακής επανάστασης του 1821», σ. 199.

88. Κ. Μπέλης, *Από την οθωμανική νομιμότητα στο εθνικό κράτος. Το «άτομο» στο επίκεντρο της Ιστορίας. Λυκούργος Λογοθέτης (1772-1850)*, Διδακτ. διατριβή, [Πάντειο Πανεπιστήμιο], Αθήνα 2013, σ. 140 [και ως έκδοση: *Από την οθωμανική νομιμότητα στο εθνικό κράτος. Το «άτομο» στο επίκεντρο της Ιστορίας. Λυκούργος Λογοθέτης (1772-1850) πολιτική βιογραφία*, Αθήνα 2014· οι παραπομπές στη Διατριβή].

89. Μη πετυχαίνοντας να μεταπείσει τους εύπορους ομοϊδεάτες του να πληρώσουν τους φόρους που τους αναλογούσαν, ο Μ. Στεφανής ανταποκρίθηκε στο αίτημα του Κ. Μώραλη για εγγραφή του στο εθνικό δάνειο, δίνοντάς του μόνον ένα μικρό χρηματικό ποσό, 500 γρόσια· Σακελλαρίου, *Ένας συνταγματικός δημοκράτης ηγέτης*, σ. 197.

τινος εχθρικό γι' αυτόν νησί της Σάμου υποδηλώνει όχι μόνον την –εν μέρει τουλάχιστον– αλλαγή του πολιτικού κλίματος εκεί, αλλά και την πρόθεσή του να συνεργαστεί με τη νέα τοπική διοικητική αρχή. Στο ίδιο, επίσης, συνεργατικό πνεύμα κινήθηκε και η μονή της Πάτμου, η οποία αποφάσισε να διεκδικήσει την αποκατάσταση των αδικιών που είχαν συντελεστεί εις βάρος της. Σε έγγραφη αναφορά του (11 Ιουνίου 1822) προς τον Κ. Μώραλη ο καθηγούμενος Ιάκωβος (1820-1823),⁹⁰ στηλιτεύοντας την πολιτική του Λυκούργου Λογοθέτη να παρανομήσει, κατάσχοντας «εν ονόματι του έθνους» την επικαρπία των «εξαρτημάτων» της μονής, τον παρακαλεί να αποδώσει το δίκαιο, αναγνωρίζοντάς της την κυριότητα των γεννημάτων όλων των μετοχίων της στο νησί.⁹¹

Η δυσμενής, εν γένει, οικονομική κατάσταση της μονής εξαιτίας της απώλειας εσόδων όχι μόνον από τα μετόχια της στη Σάμο αλλά και από μετόχια που διέθετε και σε άλλες περιοχές (π.χ. Κρήτη, Σμύρνη κ.α.), καθώς και από τις ζητείες εγκυμονούσε σοβαρούς κινδύνους για τη λειτουργία ή/και την επιβίωσή της. Το αίτημα του Ιακώβου για επαναφορά του προγενέστερου ιδιοκτησιακού καθεστώτος της μονής στη Σάμο, δηλαδή για την άμεση ανάκτηση όλων των μετοχίων της στο νησί, κατατέθηκε σε μία συγκυρία που φάνηκε να ευνοεί μια τέτοια προοπτική. Από τη μία, η απουσία του Λυκούργου Λογοθέτη από τη Σάμο, ο οποίος είχε κληθεί σε απολογία στην έδρα της κεντρικής κυβέρνησης στην Πελοπόννησο, και, από την άλλη, η σύμπλευση του κυβερνητικού βραχίονα Κ. Μώραλη με τους Καλικαντζάρους θα μπορούσαν να λειτουργήσουν επιταχυντικά –πιθανώς και καταλυτικά– στην επιβολή της τάξης, θεμελιωμένης επί των αρχών της αμοιβαιότητας, οι οποίες ρύθμιζαν τις διανησιωτικές κοινωνικοπολιτικές σχέσεις. Μάλιστα, πέντε μέρες μετά την έγγραφη αναφορά του καθηγούμενου ο έπαρχος παρήγγειλε στους εν Καρλοβασίω και Μαραθοκάμπω εφόρους να επικοινωνήσουν με τους καταπατητές των δύο μετοχίων της μονής, του Αγίου Γεωργίου στον Μαραθόκαμπο και της Αγίας Τριάδος στο Καρλόβασι, καθώς και των άλλων περιουσιακών της στοιχείων (κινητών και ακίνητων), διαμηνύοντάς τους ότι όφειλαν να τα αποδώσουν στον νόμιμο κάτοχό τους.⁹²

Η κίνηση αυτή του Κ. Μώραλη ήταν προφανώς απόλυτα εναρμονισμένη

90. Διάκ. Χρυσόστομος Φλωρεντής, *Κατάλογος ηγουμένων Ι. Μονής Αγ. Ιωάννου Θεολόγου Πάτμου* (ανέκδοτος κατάλογος, κατατεθειμένος στη βιβλιοθήκη της μονής).

91. Λάνδρος, *Αρχείο σαμιακής επανάστασης 1821*, σ. 71.

92. Αρχείο Μονής Πάτμου, φάκ. 56 (Σάμος): επιστολή του Κ. Μώραλη προς τους εφόρους του Καρλοβασίου και του Μαραθοκάμπου (15 Ιουνίου 1822).

με τις προθέσεις της κεντρικής επαναστατικής αρχής, η οποία στο παρελθόν δεν είχε εγκρίνει επιλογές του τέως Γενικού Διοικητή της Σάμου (λ.χ. την καταστρατήγηση των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων της μονής). Στην πραγματικότητα αυτή έρχεται να προστεθεί στις συντονισμένες προσπάθειες της Κεντρικής Διοίκησης να ενσωματώσει διά των οργάνων της, του επάρχου και των αρμοστών,⁹³ τις διάφορες τοπικότητες, τις επιμέρους κοινότητες συμφερόντων, στον ορίζοντα της εθνικής της δράσης.

Ωστόσο, η εύθραυστη ισορροπία δυνάμεων που είχε διαμορφωθεί στη Σάμο από τον Μάιο του 1822 έως το τέλος του έτους, δεν επέτρεψε την αποκατάσταση του ιδιοκτησιακού καθεστώτος της μονής και την παράλληλη διευθέτηση της υπόθεσης Στεφανή, στη βάση της αμοιβαίας ωφέλειας. Η πλημμυλής ή και ενίοτε επικίνδυνη διοίκηση Μώραλη,⁹⁴ η οποία συνέτεινε αφενός στην όξυνση των παθών ανάμεσα στις δύο παραδοσιακά αντίπαλες πολιτικές μερίδες της Σάμου, αφετέρου στην αποδυνάμωση της άμυνας και της ασφάλειας του νησιού, δεν συνεπικουρούσε στη σύσταση ενιαίου πολιτικού πεδίου που θα έφερε τη σφραγίδα της συγκρότησης ευρύτερων συμμαχιών μεταξύ της Σάμου και της κεντρικής εξουσίας του επαναστατημένου έθνους.

Αναζητώντας λύσεις στα προβλήματα που προκάλεσε με την πολιτική του ο Κ. Μώραλης, η Κεντρική Διοίκηση έδωσε εντολή στους αρμοστές Βενιαμίν Λέσβιο, Νικόλαο Οικονόμο και Ιωάννη Σκανδάλη να αντιμετωπίσουν αμέσως την παρατεταμένη αυτή κρίση, που επηρέαζε και την οικονομική συμμετοχή της Σάμου στον Αγώνα. Η άφιξή τους στο νησί αποσκοπούσε, από τη μία μεριά, στην είσπραξη από τους κατοίκους εισφορών προς ενίσχυση του επαναστατικού στόλου και, από την άλλη, στην αποκατάσταση της τάξης. Σε επιστολή τους προς τους προκρίτους της Πάτμου στις 16 Δεκεμβρίου 1822, δύο μέρες δηλαδή προτού ο Κ. Μώραλης αναγκαστεί να εγκαταλείψει το νησί ύστερα από εξέγερση των Σαμιωτών, που επιθυμούσαν την επιστροφή του Λυκούργου Λογοθέτη ως αρχηγού τους,⁹⁵ οι αρμο-

93. Για τον διορισμό και το έργο των αρμοστών βλ. Μουτζούρης, *Η Αρμοστεία των Νήσων*, σ. 22-28.

94. Η κακοδιοίκηση καθώς και η μεροληπτική στάση και ευνοϊκή πολιτική του Μώραλη απέναντι στους Καρμανιόλους αντικατοπτρίζεται αντίστοιχα στην αδυναμία του να συγκεντρώσει οικονομικούς πόρους (εισφορές) για τις ανάγκες του Αγώνα και στη στενή συνεργασία του με την «τυραννικήν φατίαν των τουρκολατρών» Μουτζούρης, *Η Αρμοστεία των Νήσων*, σ. 137.

95. Ζιζή Σαλίμπα, «Αντιστάσεις της σαμιακής κοινωνίας στην είσπραξη των εθνικών

στές κατήγγειλαν αρχικά την ελάχιστη έως και ανύπαρκτη έως τότε «χρηματική θυσία»⁹⁶ των Σαμιών για την Επανάσταση. Όπως σημείωναν χαρακτηριστικά, παρά το γεγονός ότι, κάθε φορά που η κοινότητα της Σάμου ζητούσε από την Ύδρα, τις Σπέτσες και τα Ψαρά δύναμιν ναυτικήν, με σκοπό να θωρακίσει την άμυνά της έναντι των οθωμανικών επιθέσεων, οι τρεις «θαλασσοκρατούσαι νήσοι» ανταποκρίνονταν θετικά στα αιτήματά τους, δαπανώντας για χάρη τους τεράστια χρηματικά ποσά (μυριάδας γρόσια), οι Σάμιοι μέχρι τούτης της στιγμής επρόσφεραν εις τον στόλον, ή εις την υπερτάτην Διοίκησιν ούτε οβολόν, ή πολλά ολίγα χρήματα.⁹⁷ Προφανώς, δεν ήταν μόνον οι Σάμιοι που εκείνη την περίοδο απείχαν από τα οικονομικά βάρη της επανάστασης.⁹⁸ Ωστόσο, με δεδομένο ότι οι πρόκριτοι/πλοιοκτήτες των τριών αυτών νησιών, οι οποίοι είχαν δώσει από την έναρξη του Αγώνα τα περισσότερα κεφάλαια για την κάλυψη των ναυτικών αναγκών του, εμφανίσθηκαν απρόθυμοι προς το τέλος του 1822 να συνεχίσουν με τον ίδιο ρυθμό τη χρηματοδότηση του στόλου,⁹⁹ η επίστευση της συγκέντρωσης των φόρων ή των εράνων από τα νησιά του Αιγαίου αποτελούσε μονόδρομο για την επαναστατική κυβέρνηση. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται, άλλωστε, η απόφαση των αρμοστών να στείλουν πλοίο στην Πάτμο, για να παραλάβει τους σάμιους προεστώτες (ανάμεσά τους και τον Μ. Στεφανή) που είχαν καταφύγει εκεί μετά τις τελευταίες πολιτικές εξελίξεις στη Σάμο.

Συγκεκριμένα, η παύση του επάρχου από την Κεντρική Διοίκηση τον Δεκέμβριο του 1822, επειδή θεωρούνταν υπαίτιος των δεινών που βίωσε η Σάμος κατά το δεύτερο εξάμηνο του 1822, διάνοιξε τον δρόμο για την επιστροφή του Λυκούργου Λογοθέτη και την εκ νέου εφαρμογή του «Στρατο-

προσόδων κατά τα χρόνια της Επανάστασης του 1821», 1821, *Σάμος και Επανάσταση*, σ. 222.

96. Για την έννοια της θυσίας σε χρήμα, όπως αυτή διαμορφώθηκε κατά τα πρώτα έτη της επανάστασης βλ. Ελευθερία Ζέη, «'Χρηματικές θυσίες': η διπλή γλώσσα για την οικονομική συμμετοχή των νησιών του Αιγαίου στην επανάσταση», *Η οικονομία στα χρόνια της Επανάστασης*, σ. 39-50.

97. Αρχείο Μονής Πάτμου, φάκ. 26 (1822): επιστολή των αρμοστών των νήσων προς τους προκρίτους της νήσου Πάτμου (16 Δεκεμβρίου 1822).

98. Την άνοιξη του 1822, λόγω αδυναμίας τους να καταβάλουν τους φόρους στη Διοίκηση, εκτός από τους Σαμιώτες που έδωσαν για τον στόλο ολόκληρο φορτίο κρασιού, οι Σαντορινιοί παρείχαν πάνω από το 1.200 βαρέλια κρασί αξίας 38.985 γροσίων Κ. Μεταλληνός, *Ο ναυτικός πόλεμος κατά την ελληνική επανάσταση, 1821-1829*, τ. 1, Αθήνα 2016, σ. 188-189· Βλ. επίσης Μποζίκης, *Ελληνική Επανάσταση και Δημόσια Οικονομία*, σ. 296-297.

99. Μεταλληνός, *Ο ναυτικός πόλεμος*, σ. 185-186.

πολιτικού Διοργανισμού» στις αρχές Ιανουαρίου του 1823. Οι εξελίξεις αυτές, εκτός του ότι είχαν ως αποτέλεσμα την επανεκλογή του Λυκούργου Λογοθέτη ως Γενικού Διοικητή και την παγίωση της πολιτικής του κυριαρχίας στο νησί, επέφεραν –όπως ήταν εύλογο– την εκ νέου φυγή στην Πάτμο μερικών εκ των αντιπάλων του, όπως του Μ. Στεφανή. Για άλλη μια φορά οι σχέσεις μεταξύ Σάμου και Πάτμου εισήλθαν σε τροχιά εντεινόμενης κρίσης. Στις αρχές Μαΐου του 1823 οι έφοροι της Σάμου, κατόπιν διαταγής του Γενικού Διοικητή της νήσου να τηρούν αυστηρά τα μέτρα σχετικά με τον έλεγχο των πλοίων στα λιμάνια των παραθαλάσσιων χωριών και των εσωτερικών μετακινήσεων ντόπιων και ξένων στη Σάμο, έλαβαν εντολή να απαγορεύουν τον ελλιμενισμό των πατινιώτικων πλοίων, επειδή Πάτμιοι χειροδίκησαν κατά Σαμίων και συκοφαντούσαν τη Σάμο («οι Πάτμιοι έδειραν εδικούς μας αν[θρώπ]ους και πολλούς λόγους ελάλησαν και λαλούσιν εναντίον της Σάμου, δεικνύοντες μέγα μίσος και εχθροπάθειαν εις τους Σαμίους»).¹⁰⁰

Οι εκρήξεις αυτές βίας από πλευράς των Πατμίων θα μπορούσαν πιθανόν να αποδοθούν στις συνεχείς προκλήσεις και πιέσεις που υφίσταντο όλο αυτό το διάστημα από τους Σαμίους και οι οποίες φαίνεται να εντάθηκαν τους τελευταίους μήνες, συνοδευόμενες μάλιστα με απειλές και εκφοβισμούς. Έναν μήνα νωρίτερα η Γενική Συνέλευση της Σάμου, απευθυνόμενη στους εφόρους της Πάτμου με αυστηρά προειδοποιητικό ύφος, επιχείρησε και πάλι να τους «μεταπέσει», προκειμένου να παραδώσουν στις σαμιακές αρχές τους πολιτικούς φυγάδες. Σε αντίθετη περίπτωση προβλέπονταν επώδυνες συνέπειες για εκείνους: κάθε θαλάσσια επικοινωνία και αλληλεξάρτηση των δύο νήσων θα διακόπτονταν αμέσως και –το σημαντικότερο– θα εκδιώκονταν από τη Σάμο οι οικονομοί των μετοχίων της μονής, τα οποία και θα δημεύονταν (*κάμνομεν δημόσια όλα τα μετοχικά πράγματα*).¹⁰¹

Η στρατηγική του εκφοβισμού φαίνεται να μην απέδωσε για τους Σαμίους τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Η Πάτμος εξακολουθούσε να παραμένει προσηλωμένη στην αρχική της απόφαση, δηλαδή στην παροχή ασύλου στον Μ. Στεφανή, αγνοώντας το αίτημα του Λυκούργου Λογοθέτη για έκδοσή του. Επιπλέον, η επαναστατική κυβέρνηση δεν μπορούσε να μείνει αμέτοχη και απαθής απέναντι σε μια αντιπαράθεση που είχε αρχίσει να λαμβάνει ιδιαίτερα επικίνδυνες διαστάσεις. Με δεδομένη μάλιστα τη θεσμική

100. Λάνδρος, *Αρχείο σαμιακής επανάστασης 1821*, σ. 104.

101. Αρχείο Μονής Πάτμου, φάκ. 27 (1823): επιστολή της Γενικής Συνέλευσης Σάμου προς τους εφόρους και λοιπούς κατοίκους της Νήσου Πάτμου (2 Απριλίου 1823).

επικύρωση από την Εθνοσυνέλευση του Άστρους της ενίσχυσης της κεντρικής εξουσίας, η Εθνική Διοίκηση ήταν πλέον αποφασισμένη να μη διαπραγματευθεί τη διαχείριση της εξουσίας της με τοπικούς οργανισμούς. Κατ' αυτήν, ο Λυκούργος Λογοθέτης δεν αποτελούσε παράγοντα σταθερότητας και ενότητας του νησιού, καθότι λειτουργούσε διασπαστικά και αλυσιτελώς «προς το πανελλήνιον».¹⁰²

Με επιστολή του στις 4 Ιουνίου 1823 ο καθ' ύλην αρμόδιος υπουργός «περί της οικονομίας των Εκκλησιών και Ιερών Μοναστηρίων»¹⁰³ ενημέρωσε τη μονή για τις αποφάσεις της Διοίκησης. Η εντολή του υπουργού Ιωσήφ Ανδρούση¹⁰⁴ ήταν απολύτως σαφής και δεν επιδεχόταν παρερμηνειών. Συγκεκριμένα, το Επαρχείο της Σάμου υποχρεούνταν να αναλάβει ενεργό ρόλο, προκειμένου να οδηγήσει τον σαμιώτη πρόσφυγα σε συμφιλίωση με τους συμπατριώτες του. Οι «λυκουργίσται» όφειλαν να αποζημιώσουν τόσο εκείνον για όσα είχαν υφαρπάξει από την κατοικία του, όσο και το μοναστήρι για την καταπάτηση της ιδιοκτησίας του στη Σάμο· και επιπλέον: να παύσωσι εις το εξής να επαπειλούν τους πατμίους αντί λόγω ότι έπραξαν έργον ευσεβές σώσαντα από θάνατον τον αθών Μ. Στεφανή.¹⁰⁵ Η Διοίκηση, η οποία στο όνομα του επαναστατημένου έθνους διεκδικούσε τον ρόλο του εγγυητή της ασφάλειας και της νομιμότητας, φάνηκε αποφασισμένη να θέσει τέρμα στη διακοινοτική αυτή αντιπαλότητα, επεμβαίνοντας δυναμικά σε αυτήν. Πεισισμένη ότι πρόθεση της Γενικής Συνέλευσης της Σάμου δεν ήταν άλλη από τη βιολογική εξόντωση του πολιτικού αντιπάλου τού Λυκούργου Λογοθέτη, εξέφρασε ανοικτά και χωρίς περιστροφές την υποστήριξή της στο πρόσωπό του, αναγνωρίζοντας την καταλυτική συμβολή των Πατμίων στη σωτηρία του.

Μολαταύτα, η παρέμβασή της δεν πτόησε τη μερίδα των Καρμανιόλων και προσωπικά τον αρχηγό τους. Παρά τις εκκλησίες και τις διαταγές της κεντρικής εξουσίας προς τους Σαμίους να διευθετήσουν δίκαια και ειρηνι-

102. Μπέλης, *Από την οθωμανική νομιμότητα στο εθνικό κράτος*, σ. 132, σημ. 288.

103. Αρχμ. Θεόκλητος Στράγκας, *Κάτοπτρον σχέσεων αντιμαχομένων Εκκλησίας και Πολιτείας, 1817-1967*, Αθήνα 1967, σ. 11.

104. Για τον Ιωσήφ Ανδρούση βλ. Ι. Π. Μπουγάς, *Ιωσήφ Ανδρούσης 1770-1844. Ο πρώτος μινίστρος της Θρησκείας και του Δικαίου και πρώτος Επίσκοπος Μεσσηνίας*, Διδακτ. διατριβή, [Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου], Καλαμάτα 2009.

105. Αρχείο Μονής Πάτμου, φάκ. 27 (1823): επιστολή του υπουργού της Θρησκείας Ανδρούση Ιωσήφ προς τον καθηγούμενο και τη λοιπή αδελφότητα της μονής Ιωάννη του Θεολόγου στην Πάτμο (4 Ιουνίου 1823).

κά τις διαφορές τους με τους Πατμίους, οι πρώτοι δεν φάνηκαν πρόθυμοι να ανταποκριθούν στα κελύσματα της. Η εξομάλυνση των σχέσεών τους επήλθε μετά την Επανάσταση, όταν η μονή της Πάτμου άρχισε και πάλι να ρυθμίζει η ίδια τις υποθέσεις που αφορούσαν τα μετόχια της στη Σάμο.¹⁰⁶

Συμπερασματικά, οι ίδιες οι εξελίξεις που εκτέθηκαν προηγουμένως απηχούν τη δυσκολία να διερευνηθούν ολόπλευρα οι κοινωνικοπολιτικοί δεσμοί μεταξύ των υπό εξέταση νησιωτικών κοινοτήτων που επελέγησαν ως παραδείγματα για την αναψηλάφηση και ανασύσταση των τοπικών και περιφερειακών πολιτικών συσχετισμών στο πεδίο των εσωτερικών συγκρούσεων της Επανάστασης. Γύρω από την Πάτμο διαρθρώθηκαν σχέσεις ανάμεσα σε κέντρα εξουσίας που επιχείρησαν να επηρεάσουν τις τρέχουσες εξελίξεις στον νησιωτικό κόσμο των επαναστατών του ανατολικού Αιγαίου. Οι τελευταίοι, κατά τα πρώτα χρόνια του Αγώνα, διεκδίκησαν μετ' επιτάσεως μερίδιο στον έλεγχο και στην άσκηση της εξουσίας στο πλαίσιο των τοπικών κοινωνιών. Η σύγκρουσή τους με τους νέους, συντεταγμένους θεσμούς που γεννήθηκαν την περίοδο εκείνη, αποσκοπώντας στη διοικητική οργάνωση του επαναστατημένου χώρου, ήταν αναπόφευκτη. Η αναμέτρηση των διοικητικών οργάνων της επαναστατικής κυβέρνησης με αντικρουόμενες και αντίροπες στρατηγικές τοπικών παραγόντων συνεπαγόταν τη ρήξη με την παραδοσιακή τάξη προυχόντων, που δεξιώθηκε την υπόθεση του Αγώνα με όρους οι οποίοι ενίοτε δεν συμβάδιζαν με αυτούς της κεντρικής εξουσίας. Στην περίπτωση, μάλιστα, της Πάτμου η προσπάθεια της ηγεσίας της, κοσμικής και εκκλησιαστικής, να διαφυλάξει όχι μόνον τα τοπικά της «δίκαια» αλλά και τα περιφερειακά της συμφέροντα επαναπροσδιόρισε το πλαίσιο συνεργασίας της με νησιά, όπως η Σάμος, όπου παλαιές εξουσιαστικές ομάδες έδωσαν τη θέση τους σε νέες, που διεκδίκησαν και τελικά επέβαλαν την πολιτική τους κυριαρχία στο νησί. Η έμμεση εμπλοκή της μονής Ιωάννη του Θεολόγου στην εμφύλια διαμάχη, η οποία αναζωπυρώθηκε στη Σάμο με την έναρξη της ελληνο-οθωμανικής σύρραξης, κλόνησε τις υφιστάμενες ισορροπίες ανάμεσα στις δύο νησιωτικές κοινότητες, γεγονός που επέβαλε σε αυτές ένα ιδιόρρυθμο καθεστώς συνύπαρξης, το οποίο διήρκεσε καθ' όλη την επαναστατική περίοδο.

106. Βαρβούνης, *Η Μονή του Αγ. Ιωάννη Θεολόγου*, σ. 71.

SUMMARY

Ikaros Mantouvalos

Local and Regional Dimensions of the Greek Revolution of 1821:
The Case of the Island of Patmos and Its Relations with Samos
During the Struggle (1821-1823)

Patmos, which early on (April 12, 1821) raised the flag of Revolution, belonged to those islands that did not hesitate and immediately chose to align with the forces of the Revolution, recognizing the authoritative institutions it established. This article explores Patmos's participation in the 1821 Revolution, with a focus on examining its relations with central and regional actors of the Central Administration. The interest centers on the stance of Patmos's traditional powers reacting to initiatives by representatives of the revolutionary authority. In the case of Samos and Patmos, the evolution of their relations was linked with the intense authoritative disputes that erupted in Samos, where the economic interests of the Monastery (of Saint John the Theologian) in Patmos were seriously threatened. The indirect involvement of the Monastery in the civil dispute that took place in Samos at the onset of the Greek-Ottoman war shook the existing balances between the two island communities.

Ειχ. 1. Χάρτης του ανατολικού Αιγαίου
[πηγή: Π. Κοντογιάννης, *Γεωγραφία της Μικράς Ασίας, Φυσική σύσταση της χώρας. Πολιτική γεωγραφία. Φυσικός πλούτος*, Αθήνα 1921].

